

Aleš Gabrič

AL PRAV SE PIŠE ŽUPANOVA MICKA ALI PREDSEDNIKOVA HČI

Amaterski odri na Slovenskem 1945-55

*Stezé popustil nemškega Parnasa,
je pisal zgodbe kranjske starga časa.
Komu Matiček, Micka, hči župana,
ki mar mu je slovenstvo, nista znana?
Slavile, dokler mrtvi se zbudijo,
domače bote ga Talija, Klijó.*

France Prešeren

Gledališče v vsako slovensko vas!

Že Prešernov epitaf Antonu Tomažu Linhartu nam pove, da pozna Talijine dobre velike Slovencev (zato je prav, da se je pogosto spomni tudi njena sestra Klio). Toda marsikateri Prešernov rojak se še ni srečeval z muzami. Talijina popularnost med Slovenci je močno porasla predvsem v prvi polovici 20. stoletja, ko so si učeni in manj učeni zanesenjaki skorajda v vsaki malce večji slovenski vasi krajšali čas z amatersko gledališko dejavnostjo.

Leta 1948 je dramatik in režiser Fran Žižek zapisal: "Menda, mi ni treba ponavljati ono staro, splošno znano dejstvo, da imamo Slovenci največ amaterskih odrov in družin na svetu." Takoj za tem pa je dodal: "In vendar ni kvaliteta teh odrov in družin v nikakem pravem

razmerju z njihovim številom. To je tudi razumljivo, kajti ti odri so dediščina prejšnjih protiljudskih režimov. Bili so predvsem strankarska oporišča (prosvetni, sokolski domovi), namesto da bi bila žarišča kulture na podeželju."¹

Z Žižkovim mnenjem se lahko strinjamo, a se lahko v isti sapi vprašamo, če se je po vojni kaj spremenilo ali pa so bili amaterski odri nemara še vedno "strankarska oporišča", s to izjemo, da je po vojni v enostrankarskem sistemu edina slovenska stranka nadzorovala edino dovoljeno društveno zvezo, Ljudsko prosveto Slovenije (sedanjo Zvezo kulturnih organizacij Slovenije). Da je bilo v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja toliko amaterskih odrov, kot le malo kje po svetu, so ugotavljali tudi drugi slovenski gledališčniki. "Znana je ljubezen našega ljudstva do igranja, znano dejstvo, da smo imeli Slovenci že pred pravkar minulo vojno razmeroma največ igralskih skupin v Evropi, znana prav tako množična rast takih družin v naši vojski in našem zaledju v letih osvobodilnega boja, znan širok razmah ljudske volje do javnih nastopov po osvoboditvi", je

¹ Fran Žižek: *Kakšen naj bo oder v zadržnih domovih. Obzorik, III, 1948, št. 5, str. 198.*

ugotavljal Filip Kalan.² "Ni pretirano, če trdim, da ni nikjer drugje toliko gledaliških amaterskih predstav kot pri Slovencih", je zatrdil Bratko Kreft.³ "Malo je dežel, kjer bi bili ljudski odri tako razširjeni kot ravno v Sloveniji. To kaže velik smisel našega ljudstva za gledališko umetnost", je soglašal Ivan Jerman.⁴

Govoriti o prvih povojnih letih, pomeni govoriti o zelo zapletenem času. O letih zanosa in radosti na eni, bojazni in tegobah na drugi strani; o letih, ko se je vse merilo s številkami, tudi kultura, in je bilo bistveno, pa čeprav le na papirju, izpolniti plan; o letih, ko je bilo npr. v kulturi bolj pomembno ustanoviti okoli 1600 knjižnic, manj pomembno pa, če je bilo v njih kaj knjig; o letih, ko je bilo bistveno, da je na amaterskih odri igralo toliko in toliko odstotkov delavcev in kmetov, ne pa tudi, če ti dovolj dobro obvladajo jezik, tekst in načela gledališkega izraza; o letih, ko je lastna misel pomenila protidržavno delovanje, pasivnost pa prikrito podporo "ostankom reakeije".

Koliko amaterskih gledaliških skupin je v prvih povojnih letih uprizarjalo gledališka dela, je težko reči. Precejšen del jih je obstajal le na papirju, veliko jih je razpadlo že po prvem, pogosto ponesrečenem poskusu. Ljudska prosveta Slovenije je leta 1945 poročala, da v njenem okviru deluje 854 gledaliških skupin, leto kasneje pa 867. Leta 1947 je bilo na papirju več kot 900 skupin, ki so uprizorile okrog 6000 predstav, ki si jih je ogledalo blizu 900.000 gledalcev.⁵ V nekaterih manjših krajih naj bi bilo po 6 ali 7 skupin, v sami Ljubljani pa jih je bilo, po podatkih Ljudske prosvete, 64. Vodstvo Ljudske prosvete je zato menilo: "Sile se tako preveč delijo. Spričo pomanjkanja režijsko in literarno naobraženih ljudi, ki bi lahko uspešno vodili gledališke družine, je razumljivo, da uspehi igalskih družin niso takšni, kakršni bi lahko bili, če bi se več gledaliških družin združilo v eno, ki bi jo vodila strokovno usposobljena moč. Razvoj kaže, da bodo morale gledališke družine pristopiti k temu združevanju in medsebojni povezavi, če bodo v bodoče hotele izpolniti v večji meri svoje kulturno poslanstvo."⁶

Največji amaterski odri, že kmalu so jih šteli za pol-

profesionalne, so bili Ljudsko gledališče v Celju, Sindikalno gledališče v Kočevju, Sindikalno gledališče na Ptuj, Prešernovo gledališče v Kranju, Sindikalno gledališče Jesenice in Sindikalno gledališče Trbovlje.⁷ Poleg njih je bilo še več deset skupin, ki so redno in pridno vadile in po možnosti izdale celo kakšen gledališki list. Gledališki amaterizem je imel na Slovenskem močne korenine in pretiranih zunanjih spodbud za vnovičen razmah res ni potreboval. To so zabeležili tudi kronisti tedanjih dni, npr. Lojze Štandeker: "Veseli je do odrskega udejstvovanja je med slovenskim ljudstvom bilo že od nekdaj veliko. A prav posebno je naraslo po osvoboditvi." Amaterske odre je ocenil kot delček "veličastne naloge v borbi za napredek širokih ljudskih množic" in omenil, da so na dramatskih tečajih udeleženci pokazali precejšnje navdušenje za delo, ki naj bi jih podučilo, kako bi gledalec res živo prikazali življenjsko resnico: "Zakaj najvišja naloga našega odrskega prizadevanja je: boriti se na odru za resnico, jo kazati ljudskim množicam, jih s to resnico vzgajati, voditi jih k silnemu napredku naših narodov in s tem pomagati graditi naši ljudski oblasti in Partiji novo življenje in svetlo, radostno bodočnost."⁸ Če odmislimo obvezne ideološke dodatke tedanjega časa, je iz teh in sorodnih zapisov razvidno, da je bila tradicija še vedno ena od glavnih silnic delovanja. Združevanje prijetnega s koristnim v časih, ko še ni bilo televizije in je bil tudi radio na vasi še huda redkost, je za ljudi pomenilo krajšanje prostega časa, ki ga ni bilo veliko, kulturno izživljanje in trenutek pozabe na vsakdanje težave. In če morda odigrano delo ni bilo najbolj všeč politikom novega kova, pa so zato morali poslušati neprijetno kritiko, to večini ni vzelo volje do dela.

Tudi številne težave so v zanosu prvih povojnih let kar nekako zvedenele. Za Prekmuree je bil problem kar knjižni jezik, toda skupina iz Križevcev je odigrala Klopčičevo enodejanko Mati tako prepričljivo, da "prav za prav niso igrali, ampak živeli na odru. Grupacije in kretnje so bile tako neprisiljene, da je ljudstvo ves čas z zanimanjem sledilo igri. Mati je nastopala tako naravno in preprosto, da smo videli na odru pravo prekmursko mater."⁹ V Dobrniču na Dolenjskem so imeli mladinci po dve uri hodá, da so prišli na vaje za Linhartovega Matička; uprizorili so ga na zasilnem odru, ki so ga sami opremili s kulisami. Iz Orehove vasi (okraj Slovenska Bistrica) so poročali: "Navdušuje nas pri vsakem koraku to, da nas povsod spremlja ljudska oblast. Zavedamo se, da nas čaka veliko delo pri izvedbi naše-

² Filip Kalan: *O naših ljudskih odrih. Ljudska pravica*, VI, št. 137, 30.9.1945, str. 7.

³ Bratko Kreft: *Ob tekmah gledaliških skupin Slovenski poročevalec*, VII, št. 185, 10.8.1946, str. 4.

⁴ J. Jerman: *Naši ljudski odri. Obzornik*, II, 1947, št. 1-2, str. 79.

⁵ Arhiv Republike Slovenije (dalje: ARS), Fond Zveze kulturnih organizacij Slovenije (dalje: ZKOS), f. I, m. 6, Statistika Ljudske prosvete in Statistično poročilo o razvoju Ljudske prosvete.

⁶ M. Petrovčič: *Gledališkim družinam. Obzornik*, I, 1946, št. 3-4, str. 174.

⁷ ARS, Fond Ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (dalje: MP LRS), št. 30, dok. 21078/3.

⁸ Lojze Štandeker: *Kako dvigniti kvaliteto amaterskih odrov. Obzornik*, I, 1946, št. 8, str. 374-376.

⁹ Poročilo odbora. *Obzornik*, II, 1947, št. 3, str. 112.

ga plana in obljublamo, da bomo tudi na prosvetnem področju storili vse, da bo ta načrt izveden.”¹⁰ Mladinci s Trške gore pri Novem mestu so dobiček od prireditve namenili za postavitev novega transformatorja, uspeh prireditve pa je pritegnil k sodelovanju še druge vaše fante.¹¹

Vzrokov za zadovoljstvo ob uspešni predstavi je bilo zadosti. Tako za tiste na odru kot za tiste, ki so si vse skupaj ogledali kot obiskovalci. Prvih kot drugih je bilo v časih brez televizije in redkih avtomobilov precej več kot v današnjih časih. Urice sprostitve na vajah, na odru in na zabavah, ki so sledile uspehim in neuspehim predstavam so premagale urice odrekovanja in naporov ob pripravi na nastop. V času, ki zaradi porušenih objektov, ekonomskih in socialnih stisk ni bil najbolj preprost, pa je bila vsaka sprostitev še kako dobrodošla. Kolikor se je le dalo, si je vsak pomagal po svoje. Tako je v Sv. Marku pri Ptuj, v bivši nemški okupacijski coni, kjer je bilo pomanjkanje tiskanih del največje, leta 1945 “čisto preprosta ženica vzela knjigo, naredila iz povesti dramo in v enem mesecu je bila drama na odru”.¹² Problem je bil tako (čeprav zgolj začasno) le rešen in vaški fantje in dekleta so imeli kaj igrati in se za kaj veseliti.

Novi Pegaz v Talijinem vozu

Težnja prosvetnih funkcionarjev je bila v čim večji meri izboljšati gledališki amaterizem in izbor repertoarja. Po razpravah na ustanovnem zboru Prosvetne matice (to je bil prvi predlog imena za Ljudsko prosveto Slovenije) je Filip Kalan zbral predloge, kako pomagati odrskemu amaterizmu. Podedovane napake so bile pomanjkanje primernih tekstov, razdrobljenost sil med številne majhne skupine in premajhna pomoč profesionalnih gledališnikov amaterskim ustvarjalcem. K odpravi napak bi lahko pripomogli številnejši stiki amaterjev s književniki in profesionalnimi gledališniki, strokovni tečaji za amaterje, precejšnja pomoč pa bi lahko nudila tudi gledališka akademija. V veliko pomoč odrskemu amaterizmu naj bi bilo tiskanje priročnikov in iger, opremljenih z ustreznimi režijskimi navodili. Koordinacijo celotne dejavnosti bi prevzela Prosvetna matica.¹³

Po registraciji te organizacije jeseni 1945, ko je dobila ime Ljudska prosveta, in po prepovedi delovanja

PRETIRAN SOCIALIZEM

Tinček: »Naš ata je bil v gledališču s kranjskimi funkcionarji, ker je tudi sam funkcionar. Pa so gledali »Pikovo damo« pa je ata rekel, da so drugi funkcionarji rekli, da zdaj nimamo več dam in da naj se igra imenuje 'Pikova opera'.«

Mihec: »Zakaj pa ne kar 'Pikova tovarišica'?!«

Pavliha, 1951

konkurenčne Prosvetne zveze, združenja katoliških kulturnih društev, je postala Ljudska prosveta monopolna organizacija kulturnega amaterizma, torej tudi odrskega. Kmalu je začela diktirati, kakšno vlogo naj imajo amaterski odri in kakšna dela smejo uvrščati na repertoar. Velik zagon pri delu so bili nedvomno tečaji za režiserje, igralce in organizatorje dela od leta 1945 dalje, saj so amaterjem predavali in jih praktično usposabljali izurjeni gledališčniki.¹⁴

Precej drugače je na delo vplivalo omejevanje izbora iger. Boris Misja je ugotavljal, “da nam Slovencem silno primanjkuje izvirnih, res samoniklih del za amaterske ljudske odre (...). Čas pred drugo svetovno vojno nam v tem pogledu res ni ustvaril kdo ve kaj prida, saj je takrat tudi amaterski oder služil več ali manj ozkim potrebam političnih strank, katerih veliki in mali diktatorji so znali vpreči v Talijin voz tistega Pegaza, ki jim je trenutno najbolj služil. Toda ta doba je za nami.”¹⁵ S tem mnenjem se je možno strinjati le do zadnjega stavka. Ta doba namreč še ni bila “za nami”.

Že oktobra in novembra 1945 je Ljudska prosveta Slovenije sestavila seznam iger, “ki so vredne uprizoritve”, ter ga razposlala po terenu: “Iz seznama so bile izločene vse plehke burke, ki so se v prejšnjih letih tako pogosto uprizarjale na ljudskih odrih. Prav tako so bile izločene igre, ki ne odgovarjajo več duhu sedanjega časa.”¹⁶ Z izločitvijo plehkkih burk ni bila kulturna scena prav nič prikrajšana, kvečjemu obratno; precej drugače pa je bilo z že bežno nakazanim enostranskim ideološkim ocenjevanjem kulture s črtanjem iger, ki ne

¹⁰ Diskusija. Obzornik, II, 1947, št. 3, str. 132 in 133.

¹¹ O kulturnoprosvetnem delu na Trški gori (okraj Novo mesto). Obzornik, III, 1948, št. 6, str. 257.

¹² Diskusija. Obzornik, II, 1947, št. 3, str. 133.

¹³ Filip Kalan: O naših ljudskih odrih. Ljudska pravica, VI, št. 137, 30.9.1945, str. 7.

¹⁴ Janko Liška: O vzgoji igralcev in režiserjev. Obzornik, III, 1948, št. 9, str. 394-397.

¹⁵ Boris Misja: Pomoč ljudskim avtorjem. Obzornik, III, 1948, št. 9, str. 413.

¹⁶ ARS, ZKOS, f. I, m. I, Mesečno poročilo za november (1945).

ustrezajo "duhu časa".

Tega spiska primernih del v arhivu žal nisem našel, razvidno pa je, da je bil zelo kratek. Leto 1941 je bilo namreč za slovenske komuniste leto "ab urbe condita"; šele takrat se je vse skupaj dobro začelo in šele takrat je baje začelo nastajati vse več ideološko ustreznih gledaliških del za male odre. Poleg tega je predvsem nemški okupator uničil veliko slovenskih knjig; precej je bilo tudi ideološko "neprimernih" del, ki so leta 1945 končala svoj kratki vek v Papirnici Vevče. Zato ni čudno, če so že dva meseca po nastanku spiska primernih del v vodstvu Ljudske prosvete ugotavljali, da "zahtevam in prošnjam gledaliških družin po igrah ni mogoče ugoditi, ker ni na razpolago primernih tekstov." Toda na vidiku je že bila rešitev. Ljudska prosveta se je dogovorila s Slovenskim knjižnim zavodom, da bo ta tiskal zbirko iger za ljudski oder, opremljenih z opombami.¹⁷

Spomladi 1947 je Ljudska prosveta Slovenije sestavila nov spisek priporočenih del, seznamu 32 naslovov pa je sledila obljuba, da bodo "objavljali tudi vse nove igre, da bi s tem pregledom lahko pomagali vsem, ki izbirajo igre za gledališke družine." Na spiskih so bila dela, izdana v zbirkah Novi ljudski oder, Knjižnica slovenskega gledališča, Zadružna knjižna izdaja in Mladi oder.¹⁸ V prvi, Novem ljudskem odru, je leta 1945 izšlo pet knjižic. Pri prvih dveh zvezkih je bila kot založnica navedena Propagandna komisija IO OF, pri ostalih pa Slovenski knjižni zavod. Šlo je za dela, ki so jih uprizarjali partizanski odri in se po vojni niso usidrila na amaterskih odrih. Kratke agitke so bile bolj primerne za vojne kot pa za povojne razmere, avtor kar treh enodejank, Vitomil Zupan, pa je kmalu padel v politično nemilost.

Glavno breme je v prvih povojnih letih padlo na zbirko, ki jo je vodstvo Ljudske prosvete najavilo že leta 1945. Slovenski knjižni zavod je namreč leta 1946 začel izdajati zbirko Knjižnica slovenskega gledališča. Gledališkimi tekstom v tej zbirki so bile dodane uvodna analiza z razlago vsebine in na koncu režijske opombe z navodili igralskim družinam, na kaj naj bodo pri posameznem delu posebej pozorne; enako vlogo so imeli tudi napotki za oblikovanje scene. V letih 1946-49 je v zbirki izšlo 22 naslovov. Med petimi deli slovenske klasičke so bila tri Cankarjeva, in sicer drame Kralj na Betajnovi, Za narodov blagor in Hlapei; Finžgarjeva igra Razvalina življenja in Kreftova priredba Levstikovega Tugomerja. Slovensko dramatiko iz zadnjega predvojnega desetletja sta zastopali Lipahova komedija Glavni

dobitek in Kreftova veseloigra Creature. V sedmih zvezkih so bile slovenske novitete: v eni knjižici skupaj Borovi igri Raztrganci in Težka ura, poleg teh pa še Potrčevi drami Kreflova kmetija ter Laeko in Krefli, Velika preizkušnja Igorja Torkarja, Ingoličeva komedija Krap, Pot do zločina Miška Kranjca ter Ogenj in pepel Mire Pucove. Prevod iz ruščine so bila po tri starejša in novejša dela. Gorkega igra Na dnu, Gogoljeva komedija Ženitev in Ostrovskega drama Nevihta so bile iz časov pred oktobrsko revolucijo, Milijon težav Valentina Katajeva, V tajgi Aleksandra Afinogenova in Rusko vprašanje Konstantina Simonova pa že iz časov komunistične vladavine. Preostala dva zvezka so zapolnile komedije: Komedijski Hermelin Čeha Vilema Wernerja, v drugem pa Sumljiva oseba in štiri enodejanke Branislava Nušića. Zvezki so izhajali v nakladi od 2000 do 5000 izvodov. Opazen je ignorantski odnos do zahodne kulture, bodisi novejši ali starejši. Prevladovala so slovenska dela, tendencioznega socrealizma je bilo razmeroma malo. Takoj pa je treba dodati, da sta bili zlasti Milijon težav in Rusko vprašanje med najpogostejše uprizarjanimi deli na amaterskih odrih.

Da se vsaj seznanimo s tem, kaj so imeli nekaj let po vojni na razpolago slovenski odri, si oglejmo vsebino Ruskega vprašanja. Ker tega in sorodnih del po letu 1950 v Sloveniji ni bilo več na spregled, so veliki večini Slovencev verjetno popolnoma neznane. V Ruskem vprašanju Simonov ni opisoval Rusov, temveč Američane, protagonist pa je bil newyorški novinar Smith, ki ga je urednik Macpherson poslal v Rusijo, da bi napisal, kako se Rusi pripravljajo na novo vojno in kako nesvobodno živijo v svojem družbenem sistemu. Toda Smith se je v Rusiji "prepričal" ravno o nasprotnem, o tem, kako miroljuben narod so Rusi in kako lepo živijo v socializmu. Ker po vrnitvi kljub urednikovim zahtevam ni hotel spremeniti svojega mnenja, mu knjige niso izdali. Ker ni dobil obljubljenega avtorskega honorarja, so mu zarubili hišo, da bo mera polna pa ga je zapustila še žena. Toda Smith ni obupal in v zaključnem samogovoru, vrednem dobrega socialističnega propagandista, je obljubil, da se bo boril za več demokracije v Ameriki!

Precej novejših sovjetskih agitk, pisanih v tako "realističnem" duhu kot Rusko vprašanje, je bilo izdanih v zbirki Mladi oder, ki jo je od leta 1945 dalje izdajala Mladinska knjiga. V tej zbirki je izšlo delo Borisa Gorbatova Mladost očetov, ki opisuje prvi rod komsomolcev po revoluciji, Vdor Leonida Leonova in V podkoku A. Uljanovskega prikazujeta čas domovinske vojne, Brušteinova Katjuša čas obnove v ZSSR, Novi dom G. K. Bulgakova pa ustalitev življenja v novem sovjetskem socialističnem redu. Poleg teh sta bili izdani še dve deli Valentina Katajeva in še kaj bi se našlo. Poleg

¹⁷ ARS, ZKOS, f. I, m. I, Mesečno poročilo za januar 1946.

¹⁸ Kaj bomo igrali. Obzornik, II, 1947, št. 4-5, str. 222-223.

sovjetskih del, v veliki meri propagandističnih enodejank, je bilo v tej zbirki izdanih še nekaj mladinskih del slovenskih avtorjev in avtorjev drugih jugoslovanskih narodov. Mladi oder je prinašal predvsem manj zahtevna in mladinska dela, ki so bila zelo dobrodošla za šibkejšo skupino, te pa so bile v večini.

Da bi amaterski odri še bolj posodobili repertoar in ga eepili na domače razmere graditve soeializma v Sloveniji, je ministrstvo za prosveto oktobra 1946 razpisalo natečaj za gledališke igre, primerne za domače ljudske odre.¹⁹ Oeenjevalei so prejeli 35 dramskih del, za večino bi raje rekli skromnih poskusov, saj so jih pisali povečini avtorji, nevešči sukanja peresa. V prvo skupino so sodile igre "brez smisla in nevzgojne", ki so po kratkem postopku končale pot na smetišču zgodovine. Poleg banalnosti, prisiljenosti in nenaravnosti so si začetniški pisei privoščili še kakšno "ideološko" napako. Eden je kot rešitelja zapleta orisal žandarja, drugi pa, ki po mnenju ocenjevalea Cvetka Zagorskega, očitno še ni "slišal kdaj kaj o tem, kako Engels znanstveno razlaga kmečke upore", pri kmečkem puntu ni poudaril razrednosti. V drugo skupino so sodili tudi poskusi, "napisani z dobro voljo in s trudom, toda brez življenjske resničnosti, brez smisla za oder", s preveliko mero sentimentalnosti, jokavosti in "neustreznega" junaštva. Pri igrah, ki so bile tematsko ustrezno izbrane, pa so pisei po oceni komisije, okupaeijo, osvobodilni boj in soeialistično graditev opisali s premajhnim občutkom za soeialno in razredno vprašanje.²⁰ Končna oeena komisije je bila, da nobeno delo v celoti ne ustreza razpisu. Kot najuspešnejši je nagradilo igri, ki sta bili v naslednjih letih dokaj pogosto na sporedu amaterskih odrov. Igro Tujca v Presojah je napisal mizarski pomočnik iz Ljubljane France Puhar. Nastala je že pred vojno, a je takrat pri prosvetnih organih in urednikih naletel na gluha ušesa. Drama je časovno posegla v začetek stoletja na Spodnjem Štajerskem in prikazovala spor med Súdmarkinim zaupnikom in domačimi pohlepneži na eni ter socialno šibkimi Slovenci na drugi strani.

Puharjeva igra ni bila natisnjena, drugo nagrajeno delo pa je bilo izdano kot prvi zvezek priloge Obzornika, v kateri so leta 1948 izdali manj zahtevna dela za ljudske odre. Igro Mostovi je napisal dijak 8. razreda realke Marjan Hribnik. Oris graditve mostu in sabotaže, začinjen s trohico romantike okrog vaše lepote, vse skupaj pa pisano v optimističnem duhu zanosa prvih povojnih let, je bil zadetek v polno. Cvetko Zagorski je z navdušenjem zapisal, da ni slučaj, da sta nagrado prejela delavec in mladinec, saj "naša nova stvarnost na ste-

žaj odpira vrata ustvarjalnim silam - delovnemu človeku in mladini."²¹

Oeena, da je mladi nagrajenee obetaven talent, ni bila iz trte zvita. Marjan Hribnik je bil le psevdonim, natisnjen na naslovnici prvenca tega dramatika. Za tem, večini neznanim imenom se namreč skriva širši slovenski javnosti dobro znani Dominik Smole. Njegov prvenec Mostovi je bil ob koncu štiridesetih let in v začetku petdesetih ena najbolj pogosto izvajanih iger na ljudskih odrih. Da je igra izšla pod psevdonomom, je bila Smoletova želja. Cvetka Zagorskega je pooblastil za podpis pogodbe in mu poleg tega potarnal: "Glede honorarja: izpumpajte, kolikor morete. (Saj veste, kako je revnemu študentu, če nima niti za eigarete!)." ²²

Mostovom so v prilogi Obzornika v letu 1948 sledili Cervantesova igra Dva jezičneža in Največ sveta otrokom sliši Slave Frana Roša (v enem zvezku), Uroki Marije Feletove, Bill-Beloeerkovskega Življenje kliče in Šurinove Dedek Mraz. Za slednje delo velja, da so ga pogosto izvajali decembra, saj naj bi ob tej igri otroci pozabili na Božička in si v spomin vtisnili novega prijatelja in obdarovalea otrok, ki namesto iz "krščanskih" prihaja iz "soeialističnih" obzorij. Od ostalih je potrebno omeniti še eno delo "ljudskih talentov", za katero prav tako kot za Hribnikovo (tj. Smoletovo) velja, da je bilo v letih po izdaji med najpogostejše uprizarjanimi deli na amaterskih odrih. Slovenjgračanka Marija Fele je bila zagnana prosvetna delavka, organizatorica prireditev in avtorica nekaj iger. Njeno najobsežnejše delo je bila štiridejanka Uroki, ki prikazujejo povojno gradnjo združnega doma. V igri za nove čase je Feletova nakazala spopad med naprednimi in nazadnjaškimi silami na vasi, kanček petja, humorja, folklora in romantike pa je poskrbelo za lahkotnost in sproščenost igralcev in publike. Zaradi tega so amaterske skupine precej pogosto posegale po Urokih, le da so jim aktivisti večkrat zamerili, da na račun lahkotnosti pozabljajo na pravi prikaz razrednih nasprotij.²³

Omenjene igre so sestavljale osnovni repertoar slovenskih amaterskih odrov druge polovice štiridesetih let. Natančnejših števil ni mogoče navesti, kajti statistike iz prvih petih povojnih let ni. Poleg tega precej registriranih skupin ni pošiljalo poročil o svoji dejavnosti. Lahko bi seveda našli programe tistih skupin, ki so pustile sledi svojega delovanja, toda branje tovrstnega na-

¹⁹ Natečaj. Obzornik, I, 1946, št. 7, zadnja stran platnic.

²⁰ Cvetko Zagorski: Razgovor o igrah, poslanih na natečaj ljudske prosvete. Obzornik, II, 1947, št. 1-2, str. 82-85.

²¹ Cvetko Zagorski: Razgovor o igrah (nadaljevanje). Obzornik, II, 1947, št. 6, str. 260.

²² Cvetko Zagorski: Vračanje v čas. Založba Borec, Ljubljana 1990, str. 295.

²³ Janko Liška: Kako uprizarjati Uroke? Obzornik, III, 1948, št. 12, str. 533-536.

SINDIKALNO KULTURNO-UMETNIŠKO DRUŠTVO
„LOJZE HOHKRAUT“
TRBOVLJE

GLEDALIŠKI LIST

SEZONA 1947-48

ŠTEVILKA 2

PREDSTAVA 6

V. ŠVARKIN - J. VIDMAR:

IZPIT ZA ŽIVLJENJE

KOMEDIJA V PETIH DEJANJIH

PREMIERA
V SOBOTO
28. februarja 1948
ob 19³⁰

*

MT 48-928

števanja bi bilo verjetno zanimivo prav tako kot branje telefonskega imenika ali volilnih spiskov.

Po ohranjenih virih²⁴ je možno brez prevelikega zadržka navesti, katera dela so se najpogosteje pojavljala na slovenskih amaterskih odrih. Za festival leta 1946 je največ skupin pripravilo Raztrganec Mateja Bora, enodejanko Mati Mileta Klopčiča, Cankarjevo dramo Kralj na Betajnovi in dramatizacijo Jernejeve pravice ter Razvalino življenja Frana S. Finžgarja.²⁵ Bratko Kreft se je ob prebiranju poročil razburjal, da še preveč skupin igra zastarele igre brez globlje izpovedne vrednosti, nezavedajoč se, da "spada prenovitev vzporeda ljudskih gledališč k najvažnejši panogi naše ljudske kulturne obnove". Predlagal je predvsem več Cankarjevih del in dru-

gih sveže tiskanih del "namesto, da uprizarjajo razne zastarele 'Revčke Andrejčke'".²⁶

Jeseni 1948 so na zaključnem srečanju III. revije Sindikalnih kulturno-umetniških društev (SKUD-ov) že prevladovala ideološkim zahtevam bližja dela. Seveda ne gre za slučaj, saj je ocenjevalna komisija kot osnovni kriterij določila "pravilen izbor programa in s tem v zvezi kvalitetno umetniško izvajanje umetniških del ter mobilizacijski princip sodelovanja." Nič čudnega torej, da je od šestih izbranih skupin kar pet uprizorilo dela ruskih avtorjev s spiska priporočenih del: Rusko vprašanje K. Simonova, Gogoljevo komedijo Ženitev, Bill-Belocerkovskega Življenje kliče, dve skupini sta igrali Švarkinov Izpit za življenje. Šesto delo je bilo slovensko, in sicer Celjski grofje Bratka Krefta. Prvo nagrado je pobral SKUD Kovinar iz Jesenic, toda z njegovim režiserjem Srečkom Tičem je povezana prav zanimiva zgodba.²⁷

Jeseniško Sindikalno gledališče je veliko nastopalo in z uspešnimi režijami dosegalo lepe rezultate. Toda prosvetni funkcionarji so se februarja 1948 kljub temu razjezili na režiserja Srečka Tiča, češ da je "zaradi svoje idejne nejasnosti začel vaditi, ko je bilo postavljeno Rusko vprašanje in Miklova Zala, raje poslednje z izgovorom, v slučaju, če pri-

dejo Angleži lahko igrajo tudi Miklovo Zalo, in tako tudi on ne bo visel".²⁸ Pristojni so zato zahtevali zaostreitev odnosa do neposlušnežev. Ali lahko v tem iščemo vzrok, da je po Miklovi Zali (premiera je bila decembra 1947) jeseniška skupina naštudirala še Rusko vprašanje Konstantina Simonova in ga, prav tako v režiji Srečka Tiča, premierno uprizorila dobra dva meseca po izrečenih kritikah? Če to drži, pomeni, da je bil jeseniški režiser Srečko Tič nagrajen za delo, ki ga pravzaprav ni prevzel z največjim navdušenjem.

²⁵ Poročilo odbora. Obzornik, II, 1947, št. 3, str. 112.

²⁶ Bratko Kreft: Ob tekmah gledaliških skupin. Slovenski poročevalec, VII, št. 185, 10.8.1946, str. 4; št. 186, 11.8.1946, str. 4.

²⁷ ARS, Fond Republiške konference Zveze sindikatov Slovenije (dalje: RK ZSS), št. 123, m. 19, Poročilo o III. reviji sindikalnih kulturno-umetniških društev Slovenije.

²⁸ ARS, RK ZSS, št. 79, m. 2, Zapisnik posvetovanja zastopnikov SKUD Slovenije, 27.2.1948, str. 2.

²⁴ Glavna vira sta gradivo Ljudske prosvete Slovenije v ARS, predvsem poročila okrajnih oblasti, in Obzornik, revija Ljudske prosvete, ki je poročala o dejavnosti društev.

Precejšnja sprememba sporedov je prineslo že leto 1949, saj si je na spomladanskem tekmovanju od 122 sodelujočih le redkokatera skupina izbrala sovjetske so-realistične drame, čeravno Rusko vprašanje in druga propagandistična navlaka še ni popolnoma izginila s programov. Izbor je bil še vedno podrejen ideološkim merilom in Janko Liška je ugotavljal, da "idejno manj primernih ali neprimernih iger skoraj ni bilo". Največ skupin, kar 15, je igralo Pot do zločina M. Kranjca, sledili sta komediji Ženitev N. V. Gogolja in Matiček se ženi A. T. Linhart, Cankarjeva igra Kralj na Betajnovi, od "novejših" del pa Uroki Marije Feletove in Mostovi Marjana Hribnika. Na sporedu so se pojavile tudi drame iz zahodnega kulturnega sveta, predvsem Molière in Shaw. Ocenjevalne komisije so si ogledale tudi Cankarjevi igri Hlapci in Jakob Ruda, Mater M. Klopčiča, Gospodarja Franceta Kosmača, Vido Grantovo Ferda Kozaka, Krape A. Ingoliča, Potrčevo igro Lacko in Krefli, Celjske grofe Bratka Krefta itd. Pri izboru komedij je bil na slovenskih amaterskih odrih vse bolj zastopan Branislav Nušić. Prvo nagrado je z Molièrovim Tartuffom "pobral" SKUD Dušan Jereb iz Novega mesta. Prav dejstvo, da je bil Molière še zelo redek gost amaterskih odrov, je Liška ocenil kot napako, enako kot je za ideološki napaki štel igranje Knittlove ige Via mala ali Maeterlinckove drame Stilmondski župan.²⁹

Kljub temu da je bila ideologija še vedno na prvem mestu, je bilo slišati kritike na račun agitk tudi že z uradnih mest. Spremenjena kulturnopolitična linija, nakazana v letu 1949 in uveljavljena v začetku petdesetih let, je torej opravila z začetnim proletkultovstvom, z ruskim so-realizmom, še vedno pa je nasprotovala prodoru sodobnih zahodnih "buržoaznih", "dekadentnih" del na slovenske odrske deske. Zgolj idejna primernost pa tudi ni bil več zadosten razlog za pozitivno oceno in se je poleg tega zahtevala vsaj še osnovna šola dramaturških prijemov. V čast II. kongresa Ljudske prosvete Slovenije je v začetku leta 1950 tekmovalo 34 dram-skih družin, nagrajene skupine pa so igrale Molièrovo komedijo George Dandin, Shakespeareovo tragedijo Romeo in Julija in Pot do zločina Miška Kranjca.³⁰ V tem letu so tudi amaterski odri že odigrali kakšno sodobno igro iz zahodnega sveta. Lep dokaz spremenjenega vzdušja v začetku petdesetih let je tudi podatek, da ob koncu tega leta razpisu tekmovanja v čast deseti obletnici OF ni bil dodan spisek priporočenih del.³¹

Leta 1950 je bilo organizirano še prvo tekmovanje vaških odrov, s katerim naj bi razgibali podeželje. Z izborom iger in kvaliteto uprizoritev je bilo vodstvo Ljudske prosvete Slovenije kar zadovoljno. Največ skupin je odigralo Gogoljevo Ženitev, ocenjevalci pa so si ogledali še Zupančevo igro Lepa Anka, Molièrovega Georgea Dandina, Kutezki-Juvanovo Košček sreče, Kralja na Betajnovi I. Cankarja, Dolinarjevo Dobravo, Pot do zločina M. Kranjca, Drevove Talce itd. Fran Žižek je po ogledu nastopov ocenil, da so tudi igre iz Knjižnice slovenskega gledališča v dobršni meri prezahtevne za vaše odre, ki so precej zaostajali za mestnimi.³²

Kratek pregled programov društev in iger na festivalih v drugi polovici štiridesetih let nam torej pokaže, da so močnejše skupine pri resnejših delih največkrat posegale po Cankarjevih igrah, od ostale slovenske dramatike pa je bil močno zastopan še socialni realizem in graditeljske agitke. Pogosto so bila na sporedu tudi so-realistična ruska dela. Med komedijami so bile na vrhu lestvice uprizarjanja in števila obiskovalcev obe Linhartovi veseloigri in Gogoljeva Ženitev, sledila pa so Nušičeva dela. Shaw in Molière sta bila vsaj prva tri do štiri leta še redkost, nekako od leta 1949 pa že stalno prisotna na sporedih amaterskih odrov. Isto velja tudi za Shakespeara. Izbor vaških odrov je bil bolj prilagojen manjšim sposobnostim vasi. Tam so večkrat posegali po ideološko slabo ocenjenih starejših delih. Poleg omenjenih avtorjev so na vasi velikokrat igrali Finžgarjeva dela.

Posamezna dela, ki so bila prav tako pogosto na amaterskih odrih, so bila bolj omejena na kraj ali vrsto gledališča. Na Koroškem tostran in onstran meje je bila daleč najbolj priljubljena in največkrat uprizarjana Minklova Zala. Za Uroke Marije Feletove pa velja, da so jih zelo radi igrali mladinski odri.

Izganjanje hudiča, Revčka Andrejčka, Gogolja in Linhart

Bolj zanimivo (in tudi bolj humorno) kot vprašanje, kaj so odri igrali, je vprašanje, česa niso smeli in zakaj ne. Kaj je bilo torej "odsvetovano", ideološko neprimerno, neustrezno "duhu novega časa"? Spisek primernih del cenzorji po večini niso pojmovali togo in absolutno, toda odstopanja niso bila preveč dobrodošla. Sodnih prepovedi tiskane ali izrečene besede Slovenija v tistih letih ni poznala, kar pa ne pomeni, da prepovedi, izrečenih na drugačen način, ni bilo.

²⁹ Janko Liško: *Tekmovanje amaterskih igralskih družin. Obzornik, IV, 1949, št. 8-9, str. 327-330.*

³⁰ *Tekmovanje sindikalnih igralskih družin. Obzornik, V, 1950, št. 3, str. 127-129.*

³¹ *Igralske družine. Obzornik, V, 1950, št. 10-11, str. 500-501.*

³² Fran Žižek: *Zapiski ob predstavah na vaških odrih. Obzornik, V, 1950, št. 8-9, str. 356-359.*

Pri Ljudski prosveti Slovenije je bil prva leta po vojni za gledališko dejavnost zadolžen Cvetko Zagorski, ki se ocenjevanja del spominja takole: "Blago je (Uroš Kraigher, njegov predpostavljani, op.p.) okrenil mojo počasnost in mi dodelil delo s pregledovanjem iger, ki so jih igrali po podeželju - večidel so privlekli na dan spet Tri vdove in podobno, kar so našli po podstrešjih in skrivališčih ali obnavljali po spominu, niso pa bile primerne za novi čas, bile so polne patriarhalnosti, lažnega idealiziranja, cenene šaljivosti in skonstruiranih zapletov, še Finžgarja ni bilo med njimi. Nesmiselno in celo škodljivo bi bilo prepovedati te ige in s tem tlačiti ponovno oživitev ljudskih odrov, treba je bilo le obzirno svetovati kaj drugega, kakšne vrednejše ige, posebej še kaj novega, kar je tudi nastajalo - predvsem to je bila moja naloga." Zagorski je skrbel tudi za že omenjene natečaje Ljudske prosvete in za tiskanje tekstov.³³

Uroš Kraigher je Zagorskemu naložil precej dela. V oceno mu je poslal kup neprimernih del, od ocenjevalca pa zahteval natančno analizo in ne literarne kritike: "Kakor si v zadnjem Obzorniku opravil z Radikalno kuro, ni bilo za naš namen dovolj ustrezno, preveč je bilo literarno. Ljudje se Radikalni kuri smejejo in se zabavajo, moramo jim konkretno s prstom pokazati na tiste momente, ki želijo (verjetno je mišljeno: žalijo, op.p.) lik delaveca in sploh naprednega človeka, skratka dokazati, zakaj uvrščamo igro med šund. Vsebine piši krajše, več ocene. Do zdaj si dobil v oceno tele ige: Radikalna kura, Krivoprisežnik, Prisega opolnoči, Peg, srček moj, Mrak, Revček Andrejček, Igra s smrtjo, Charlijeva teta, A njega ni, Zakonei stavkajo, Trije tički."³⁴ Našteta dela so pravzaprav že spisek neprimernih del, ki so bila še prepogosto na slovenskih amaterskih odskih deskah. Med omenjenimi je izstopal Revček Andrejček, ki je postal sinonim za ideološko nezaželeno, preveč banalno in preprosto ljudsko igro, ki je že tako "ponarodela", da ni bil v knjižni izdaji (seveda pred letom 1941) naveden niti njen avtor. Igra v petih dejanjih je bila "presajena" v Slovenijo po starejši avstrijski predlogi, govori pa o skrivnih ljubeznih na vasi, komičnih zapletih, spletkah in seveda srečnem koncu, za katerega poskrbi občinski revež Andrejček. Ta je lahko, kot ostale osebe v tej igrici, računal na pomoč vse-mogočnega, saj je redno prosil za njegovo pomoč. Toda predvojni vse-mogočni ni bil isti kot povojni vse-mogočni in slednjemu ni bilo najbolj všeč, da so ljudje iskali pomoč pri njegovem predhodniku.

Najbolj preprost način urgiranja proti igranju tovrstnih in podobnih del je bila prepoved uprizarjanja. Ker nova zakonodaja ni predvidevala sodne cenzure, so pre-

povedi kar ustno izrekli lokalni veljaki. Takšna metoda je na terenu slabo odjeknila in zato so ji nasprotovali tudi v slovenskem političnem vrhu. Tako je npr. Krajevni odbor OF Št. Gotard ministrstvu za prosveto Slovenije sporočil, da je notranja uprava iz Trbovelj prepovedala uprizoritev že naštudirane igre. Šlo je za Krivoprisežnika, ki so ga, kot smo že videli, v vodstvu Ljudske prosvete Slovenije uvrstili med ideološko neprimerna dela. Delo je napisal avstrijski dramatik iz 19. stoletja Ludwig Anzengruber. Na vprašanje Krajevnega odbora OF, kaj menijo o takšnem postopku, je ministrstvo odgovorilo: "Zdi se nam, da postopek OLO Trbovlje ni bil pravilen. Izogibati se moramo eenzurnim posegom, kajti z njimi ljudske prosvete ne bomo rešili, niti ne bomo idejno izboljšali prireditev ljudskih odrov. Če je igra 'Krivoprisežnik' v slovenski priredbi za ljudske odre manj primerna, kar je možno, kljub temu, da je bila Anzengruberjeva igra s svojo protiklerikalno ostjo v času svojega nastanka napredna, vendar igre ne moremo prepovedati. To nam ne dovoljuje ne zakon, ne ustava. Če hočemo ljudsko prosveto idejno pravilno usmerjati, se moramo posluževati metode političnega dela, metode prepričevanja. Članom gledališkega odra moramo na konkretnem primeru pokazati, da neka igra ni primerna za uprizoritev, ker je idejno ali umetniško slaba ter jim svetovati, da si izberejo drugo, boljšo. Samo po tej poti bomo izboljšali repertoar ljudskih gledaliških odrov ter dosegli, da bo vse naše ljudsko-prosvetno delo idejno globlje in umetniško kvalitetnejše. Vsak drug način pa rodi v ljudstvu odpor in nam lahko povzroči škodo tudi v političnem pogledu."³⁵

Seveda pa so "metode političnega prepričevanja" dokaj različne in lokalni veljaki so prepogosto posegali po manj primernih, ki so pri ljudeh zbuiali revolt do "ljudske" oblasti. Tajnik Ljudske prosvete Slovenije Janko Liška je sredi leta 1948 društvom svetoval: "Največ je bilo še storjenega glede opozarjanja, naj ne igrajo raznih bedastih, nevzgojnih, klerikalno malomeščansko miselnost izražajočih iger. Takih iger so spočetka po osvoboditvi igrali precej, po zdajšnjih poročilih pa se je število uprizorjenih neprimernih, škodljivih iger že očitno zmanjšalo. (...) Kot najboljši način za preprečevanje uprizarjanja neprimernih iger se je pokazalo prepričevanje. Če prepovemo uprizoritev neprimernih iger, še nismo uspeli - uspeli smo, če smo ljudi prepričali, zakaj določena igra ni vredna, da bi jo uprizorili delovni ljudje za delovno ljudstvo, ki gradi socialistično družbo, če smo uspeli igrateem in vsem interesentom razložiti, v čem je igra izraz, prikaz reakeionarne miselnosti. Za tako prepričevanje pa je potrebno tudi znanje, je potrebna globlja politična občutljivost in občutljivost za razumevanje umetniških vrednot. (...)

³³ Cvetko Zagorski, nav.d., str. 267-268.

³⁴ Cvetko Zagorski, nav.d., str. 292.

³⁵ ARS, MP LRS, š. 30, dok. 23437/1.

Menimo, da je treba odpreti diskusijo ne le zaradi vprašanja, kaj bomo igrali, ali bomo še igrali ostanke repertoarja bivše Prosvetne zveze, ampak predvsem zaradi vprašanja, kako bomo uprizarjali uprizoritve vredne igre.”³⁶

Kot bolj primerno metodo so torej ideologi šteli vnaprej podano mnenje o primernosti nekega dela, ko so pristojni organi odsvetovali uprizarjanje igre, še preden so jo gledališki zanesenjaki naštudirali. Spomladi 1946 je namreč Ljudska prosveta Slovenije pri objavi seznama priporočenih del amaterskim društvom svetovala: “Gledališke družine si lahko izberejo za tekmovanje tudi drugo stvar, zlasti igre ljudskih avtorjev. Vendar naj prej predno prično s študijem pošljejo 1 izvod takih iger Centralni komisiji v Ljubljani v pregled.”³⁷ Pošiljanje manj znanih in ideološko sumljivih del v pregled je postalo po tej sugestiji precej uveljavljen način poslovanja. Vprašati, če je delo primerno za uprizoritev, je pomenilo izogniti se možnosti, da bi lokalni veljaki prepovedali uprizoritev že pripravljenega dela. S tem so se zavarovali pred naknadnimi ideološkimi kritikami, marsikdo pa je bil tudi prepričan, da s tem sodeluje v izgradnji boljšega in srečnejšega jutrišnjega dne. Nekaterih iger tako preprosto ni bilo treba prepovedati, ker je bilo društvom odsvetovano uprizarjati delo, o katerem so nadrejene predhodno povprašali za mnenje. Okrajni ljudskoprosvetni svet Postojna je npr. vnaprej podal sledeče mnenje o primernosti igre Ciganska sirota, ki je še najbolj spominjala na pravljice o princih in kraljičinah z obveznim srečnim koncem: “Takšna igra prav gotovo ni primerna za ljudski odcr. Ko jo prečitaš, lahko ugotoviš, da niti malo ne ustreza resnični podobi nekdanjih graščakov. Mi moramo graščake prikazati takšne, kakor so v resnici bili (krute, za prošnje nedostopne, mučitelje tlačanov in sploh zatiralce kmetov in siromakov), ne pa takšne, kakor jih prikazuje ta igra (spokornike, dobrotljive)... Igrati to igro, se pravi sramotiti spomin na Matijo Gubca, ki se je proti graščakom boril in bil od njih tudi umorjen.”³⁸ Da kasnejših podatkov o morebitni uprizoritvi tega dela ni zaslediti, menda ni potrebno posebej poudarjati.

Tudi ostra, bolj ideološka kot strokovna kritika po uprizoritvi ideološko neprimernih del je bila na mestu, saj naj bi skupino, ki je zagrešila greh, ali tiste, ki so poskušale stopiti na njeno pot, odvrnile od nadaljnjih grešnih korakov. Oglejmo si npr. oceno Cvetka Zagorskega z zgovornim naslovom Nezdrav pojav. Kritika je

bila uperjena proti igri Zvonik, ki jo je napisal Slavko Devetak, uprizorilo pa gledališče v Stražišču. Sentimentalnost in kar preveč človeško prikazan izdajalec Rudolf, ki uspe celo pregovoriti nemškega oficirja, da ne kaznuje partizana Milka, Nemec pa pri tem pokaže celo kanček razumevanja – vse to je bilo za obdobje “klastičnega” socrealizma le preveč. Devetakovo delo je zato Zagorski uvrstil v kategorijo, ki jo “razumemo pod pojmi dekadentnost, malomeščanska ‘ideologija’, provincialno megalomanstvo, odeto v visoko doneče fraze, a plitko, neukusno in brezsmiselno.” Očitki so bili namenjeni še Gledališkemu listu, ki so ga ob tem izdali, saj naj bi v njem mrgolelo praznih fraz, vulgarnosti, “samoslovenskega šovinizma” in žalitev publike. “No dovolj! Čudno se mi le zdi, da ‘pravo ljudstvo’ v Stražišču prenaša tako eksperimentiranje na račun svoje ljubezni do gledališča”, je zaključil Zagorski in pozval “zdrave sile” med državljanji k obračunu z dekadenco.”³⁹

Prav metodo ostre politične kritike so največkrat uporabljali kot sredstvo za izboljšanje repertoarjev. Kritike na račun repertoarja skupinc z Blede v letu 1948 (igrali so igre Deseti brat, Razvalina življenja in Sneguljčica), ki “ni prikazal niti enega lika novega človeka v borbi za napredek”, ali pa skupine iz Radovljice za igre Smuk, smuk, Spominska plošča in Gor čez jezro, je pristojni organ na Jesenicah strnil v oceno: “Vse te brezidejne stvari so daleč od naše stvarnosti in v nobenem pogledu ne oblikujejo iz nas boljšega človeka, ampak podaljšujejo življenje stari gnili malomeščanski miselnosti, ki nikakor ni koristna.”⁴⁰

“Uprizarjanje brezidejnih del in negativno igranje pozitivnih del nam kaže, da je potrebno razviti zdravo kritiko na široki osnovi, organizirati diskusije, obravnavati probleme preko časopisov in drugo”, je zapisano v analizi dela sindikatov na kulturnem področju iz srede leta 1950; za to dejavnost je bil takrat zadolžen Roman Albreht. Ob tem je bil navcden še lcp način boja proti slabim programom: “Kot lcp primer dobre in zdrave kritike, je kritika ‘Revčka Andrejčka’, uprizorjena v tovarni avtomobilov, ki so jo v Ljudsko pravico napisali tovariši iz Maribora. Izogibajmo se cenzuriranja, ki se najbolj pojavlja na tem polju, ampak vztrajno vzgajajmo igralski kolektiv.”⁴¹

Omenjena vzorna kritika ni podpisana, toda iz zgornjega zapisa zvemo, da so jo napisali delavci s terena, kar je bilo še posebej hvalevredno. Kritika ni letela le na SKUD Maks Durjava, ki je Revčka Andrejčka “odi-

³⁶ Janko Liška: *O vzgoji igralcev in režiserjev*. Obzornik, III, 1948, št. 9, str. 394.

³⁷ ARS, ZKOS, š. 1, m. 2, Poročilo načelnika Centralne komisije za gledališke skupine.

³⁸ Igra “Ciganska sirota”. Obzornik, III, 1948, št. 3-4, str. 173.

³⁹ Nezdav pojav Obzornik, III, 1948, št. 3-4, str. 172-173.

⁴⁰ Poročila okrajnih LPS. Obzornik, III, 1948, št. 6, str. 259.

⁴¹ ARS, RK ZSS, š. 232, m. 2, Kratka analiza kulturno-umetniške dejavnosti sindikalnih organizacij Slovenije, str. 9.

grala menda prvič in zadnjič", saj so jim po predstavi oeenjevalci dopovedali, da igra ni primerna za uprizarjanje. Bolj jezni so bili pisei kritike na vodstvo SKUD-a, ki ni priskrbelo primernejšega teksta, čeprav so igralci povpraševali po njem, in niso skupine finančno podprli, tako da so amaterski zanesenjaki "plačali kulise sami iz lastnega žepa". Graje je bil deležen tudi ljudsko-prosvetni svet iz Maribora, ki kar tri mesece ni odgovoril na vprašanje skupine o primernosti igre, po intervenciji pa so le dejali, "da je igra primerna za uprizoritev". Zagnanost in požrtvovalnost igralske skupine je bilo vse, kar je bilo vrednega ob tej dogodivščini v SKUD-u Tovarne avtomobilov v Mariboru, ves upravni aparat pa je odpovedal. Zato je bila v duhu začetka petdesetih let ost kritike uperjena proti birokratizmu: "Ali ne bi kazalo premisliti o tem, kako sprostiti ljudskoprosvetno delo, ga demokratizirati, da ga ne bi neprestano podrejali raznim forumom, kar duši zdravo iniciativo od spodaj, samostojno razmišljanje, presojanje in ukrepanje?"⁴²

Rcvčka Andrejčka zgolj s kritiko nikakor niso prepodili z odrskih desk. Da bi bil le bolj primeren za tedanji čas, so ga Šoštanjčani v svoji uprizoritvi nekoliko priredili, po mnenju pristojnih "misleč, da bodo s črtanjem nekaterih stavkov, izrazov in vzklikov ali pozdravov igro prilagodili novemu času, v resnici pa dosežejo baš obratno, kajti rcakeionarne vsebine s črtanjem ne moremo spremeniti v napredno". Pristojne organe je še posebej bolelo, ker "se tega poslužujejo ljudje, ki so sicer predani stvari socializma, vendar se svojega početja ne zavedajo".⁴³

Da že omenjena prepoved uprizoritve Krivoprisežnika kljub uradno drugačnim stališčem političnega vrha nikakor ni bila osamljen pojav, nam dokazujejo številni sorodni primeri. Na lokalnem nivoju namreč v vsaki družbi vladajo mali bogovi, ki se v upanju, da se bodo približali velikim bratom, obnašajo bolj papeško od papeža. Pri tem pa ob običajnem pomanjkanju naravnega intelekta in ignoranci do strokovnih nasvetov počnejo reči, zaradi katerih gredo ljudem v njihovi okolici lasje pokonei, tisti iz varne razdalje pa se ob vsem skupaj veselo nasmihejo. Zaradi nerazumevanja ali nepoznavanja uradnih stališč so mali bogovi izvajali eenzurne posege tudi v trenutkih, ko je bilo že vse pripravljeno za uprizoritev. V Celju je leta 1947 ena izmed igralskih družin naštudirala igro Plavž, ki je bila zadnja leta pred vojno in prva leta po njej pogosto na sporedu sloven-

skih amaterskih odrov. Trodejanko je napisal Jeseničan France Klinar, natisnjena pa je bila leta 1939. Gledališka družina iz Celja si je igro sposodila v sindikalni knjižnici "in z vednostjo kulturno-prosvetnih aktivistov študirala in pripravila igro. Na dan prireditve pa so jim nastop prepovedali z motivacijo, da je stvar nepriporočljiva, breznačelna."⁴⁴ To se je zgodilo ravno pred najjavljeno uprizoritvijo, ko so bili igralci že našminkani in dvorana polna. Kot zanimivost velja dodati, da so v istem času, brez posegov tamkajšnjih lokalnih aparatčikov, uprizarjali Plavž še na treh drugih odrih v okraju Celje.⁴⁵

Roman Albreht je takšen cenzurni poseg oenil za "še en primer nepravilnega postopanja" in dodal: "Brez dvoma je, da je treba napovedati najostrejši boj izkrivljanju kulturno-umetniškega dela, suhoparnim in breznačelnim prireditvam, toda to s široko, sproščeno, zdravo, vzgojno množično kritiko. O teh stvareh je treba razpravljati, pisati, tolmačiti in ne vsega zreducirati na gol administrativni postopek, kot so to napravili tovariši v Celju, ki pa nedvomno sami nosijo velik del krivde, da je mlada igralska družina sploh pričela študirati 'Plavž'."⁴⁶ Ti namreč niso "prepričali" igralske skupine, da igre zaradi "slabe kvalitete" sploh ni treba študirati. Avtor igre France Klinar, ki je pred vojno organiziral več množičnih kulturnih prireditev, skrbel za kulturno življenje na Jesenicah in še po vojni pripravil revijo Gorenjska v svobodi, je umrl konec leta 1945 in ni dočakal let, ko so njegovo delo preganjali z odrskih desk. Tudi analiza kulturne dejavnosti sindikatov iz julija 1950 omenja, da prepovedi uprizarjanja del niso bila nikakršna redkost: "Nikakor ne smemo reševati stvari preko eenzuriranja, kakor se to prepogosto dogaja. To je bilo zelo v navadi v okraju Gorica, kjer se je kar prepovedovalo uprizarjanje iger, kot pri SKUD Miren Šempeter itd. in to potem, ko so jih že naštudirali. Ni pa se našel nekdo, ki bi ljudem obrazložil zakaj. Igralci tega ne razumejo, če jim poveš samo: Okraj je prepovedal."⁴⁷

Dramski skupini iz Malega Loga v Loškem potoku je leta 1950 okrajni svet Ljudske prosvete Kočevje prepovedal odigrati že naštudirano igro Črnošolec. Do prepovedi je prišlo zaradi "kratkega stika" med društvom in okrajem. Društvo je namreč upoštevalo navodila in "so zadolžili članice KUD-a preden so začeli z

⁴² Zakaj so igrali lažno ljudsko igro? *Ljudska pravica*, XI, št. 159, 5.7.1950, str. 3.

⁴³ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Referat predsednika, priloga k Zapisniku okrajne skupščine ljudske prosvete okraja Šoštanj, 7.1.1951, str. 2.

⁴⁴ Roman Albreht: O nekaterih vprašanjih kulturno prosvetnega dela sindikatov. *Obzornik*, II, 1947, št. 6, str. 249.

⁴⁵ ARS, RK ZSS, f. 38, m. 2, Zapisnik kulturno-prosvetnega posvetovanja, 21.-22. junija 1947, str. 11.

⁴⁶ Roman Albreht: O nekaterih vprašanjih kulturno prosvetnega dela sindikatov. *Obzornik*, II, 1947, št. 6, str. 249.

⁴⁷ ARS, RK ZSS, št. 232, m. 2, Kratka analiza kulturno-umetniške dejavnosti sindikalnih organizacij Slovenije, str. 6.

vajami, da se ta zanima na Prosveti Kočevje, če se sme ta igra igrati." Toda zadolžena ni opravila svoje naloge, zaradi tega pa Ljudska prosveta Kočevje ni mogla dati vnaprejšnjega odklonilnega stališča in "so oni smatrali, da OLPS (okrajni ljudskoprosvetni svet, op.p.) odobrava to igro in so se začeli učiti". V Kočevju so torej za igro izvedeli šele po napovedi premiere, nato pa so posegli po najbolj nepriljubljeni metodi - prepovedi uprizoritve. Toda v nasprotju z nekaterimi drugimi skupinami, ki jim je poseg cenzorjev vzel voljo do dela, dramske skupine iz Malega loga, ki je bila najbolj delovna skupina v društvu, prepoved ni preveč prizadela. Izbrali so si novo delo in pridno delali dalje.⁴⁸ Velike bogove je pri tej skupini bolj motilo dejstvo, da je bil režiser

gostovanj ne marajo in ne želijo več. Take igre so ponavadi povezane s prostimi zabavami, ki so vse prej kot kulturne, ker so ponavadi podobne indijanskim divjim plesom ali zamorskim bojnim igram."⁵⁰

Z odrskih desk so preganjali burke, bolj "hedonistično" usmerjene skupine, torej vse, ki niso pojmovali kulture kot soustvarjalke novčga, višjega, naprednejšega socialističnega družbenega sistema. Na račun gledališke družine iz Pišec je letela kritika, da "igra zato, da igralci nato denar zapijejo". Prave zagnanosti in zanosa v graditvi socializma ni pokazal niti "tovariš iz Ježice", ki je prišel "na Izvršni odbor LP (Ljudske prosvete, op.p.) Slovenije vpraševat, ali je dolžnost režiserja ku-

MESTNO LJUDSKO GLEDALIŠČE V KOČEVJU

Sezona 1946/47

Predstava 15

Premiera v ponedeljek, 6. januarja 1947 v kinodvorani

DR.

Spisal: Branislav Nušić

komedija v treh dejanjih

Režija: Rebolj Hlnko

OSEBE:

Života Cvrljović	Rebolj	Velimir Pavlovič	Prešeren
Mara, njegova žena	Bercetova	Gospa Draga	Čučkova
Milorad, njegov sin	Smole	Dr. Relser, profesor	Stolfa
Slavka, njegova hči	Hirgova V.	Klara	Delipnova
Gospa Spasojevič	Jelencova	Pepik	Resnikova
Gospa Protić	Zajčeva	Marica, hišna	
Gazda Blagoje	Berce		

Godi se v Beogradu, v hiši Živote Cvrljovića med prvo in drugo svetovno vojno

Začetek ob 19. uri

Vstopna obilježja

Koniec ob 21.30 uri

Predprodaja vstopnic v trafikah tov. Šeškove

Črnošolca in drugih iger vaški župnik. Bil je sicer lojalen do nove oblasti in član Krajevnega odbora OF, toda že to, da je bil župnik, je bil zadosten razlog za nezaupanje.⁴⁹

Pristojni organi so bili še najbolj zadovoljni, če so se proti uprizorjanju nezaželenih del izrekli člani društev sami, saj v tem primeru ni bilo potrebe za poseg od zgoraj. Hvalevreden je bil primer iz leta 1951 iz Ljutomerškega okraja: "Pravilen odnos do takih prireditev so izrekli člani IZUD-a (izobraževalnega umetniškega društva, op.p.) Kog, ki so na svojem občnem zboru odločno grajali igro 'Čarovnik Žvirca', ki jo je igral mladinski aktiv Kerenčičeve zadruge na Kogu in izjavili, da takih

riti dvorano in postavljati kulise ali ne", niti "zastopniki mladinske dramske družine, ki še nima nobenih pravih izkušenj", ker so se razburjali nad direktorjem Drame v Mariboru, ker ni pristal, da bi gostovali - nikjer drugje kot kar v Drami SNG v Mariboru.⁵¹

Včasih pa so za blamažo poskrbeli kar funkcionarji in vrgli slabo luč na solidno ocenjeno prireditev. Tako so se ob gostovanju gledališke skupine ljubljanskega Gradisa poleti 1947. na Jesenicah funkcionarji "napili ter pobruhal barako, v kateri je čevljarska delavnica", za dodatno ogorčenje železarniških delavcev, katerim je bilo namenjeno gostovanje iz slovenske kulturne me-

⁴⁸ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Zapisnik okrajne skupščine Ljudske prosvete okraja Kočevje, 3.2.1951, str. 1.

⁴⁹ ARS, CK ZKS III, š. 1, Zapisnik V. plenuma CK KPS, 16.17.2.1951, str. 57.

⁵⁰ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Organizacijska poročila (priloga k: Zapisnik letne skupščine okraja Ljudske prosvete v Ljutomeru, 9.12.1951), str. 4.

⁵¹ ARS, ZKOS, š. 1a, m. 3, Organizacijska in ideološka okrepitve ljudskoprosvetnih svetov, str. 6-7.

tropole, pa je poskrbela "neka tovarišica", ki je "pogrnila na travo zastavo in se vlegla na njo".⁵²

Je že tako, da so mali bogovi ponavadi bolj papeški od papeža, in zgodilo se je celo, da so bila tarča posegov partijskih aparatčikov celo uveljavljena dela domače in svetovne dramatike s spiska priporočenih del in ideološko zaželena dela. Decembra 1947 so v pogovoru z režiserji vodstveniki Ljudske prosvete Slovenije opozorili: "Nekateri pregoreči prosvetni aktivisti namreč zabranjujejo in ovirajo uprizorjanje del, v katerih nastopajo tudi negativni tipi." Kot primer so omenili, da so z odrov preganjali igro Junaki z morja, ki jo je leta 1945 napisal ruski književnik Boris Andrejevič Lavrenjev. V razpravi so tudi poudarili, da Junake z morja "igrajo vsepovsod v Sovjetski zvezi, zato pač ni razloga, da jih ne bi pri nas. Tak primitivizem v pojmovanju nekaterih je treba s študijem in pojasnjevanjem odstranjevati."⁵³

Glede na to, da je bila tarča lokalnih veljakov eelo novejšo delo iz obdobja socialističnega realizma, se ni čuditi dejstvu, da so se spotikali tudi ob dela iz časov carske Rusije. Eden zanimivejših zapletov se je dogodil leta 1950, ko je hotel cenzor aktualizirati Gogoljevo komedijo Ženitev. Fran Žižek je ob omembi tega humornega dogodka žal pozabil omeniti kraj "komedije", toda kljub temu poročilo ni niti najmanj nezanimivo: "Tako je neki oder prosil okrajnega poverjenika za prosveto za odobritev uprizoritve Gogoljeve 'Žcnitve'. Ta 'Ženitve' ni poznal, zato jo je pregledal in odklonil, kot 'limonado'. Igralci so bili sedaj v nemali zadregi, kje dobiti drugo primerno igro. Vprašali so poverjenika. Ta je meneal in tuhtal, toda boljše igre se ni mogel domisliti. Končno mu je šinila v možgane 'genialna' misel - dal je aktualizirati Gogolja. Svetoval je igralski družini, naj prikaže Podkoljosina, Ževakina, Jajčnieo in druge Gogoljeve junake kot vaše reakcionarje, ki zaman snubijo lepo nevesto. Ob koneu naj se na odru pojavi partizan in igra se konča z njegovo veselo zaroko."⁵⁴ Če je kdo ob branju te "genialne zamisli" pomislil na odlični hrvaški film Predstava Hamleta v Mrduši Donjoj, je treba dodati, da je vsaka sorodnost zgolj namerna.

Če bi v teh dveh primerih lokalnim bogovom lahko v "opravičilo" šteli nerazgledanost, pa bi tudi ta argument odpadel v primerih, ko je bila tarča posegov kar Linhartova komedija Županova Mieka, ki jo menda pozna vsak Slovenec. Neka skupina iz kamniškega okraja je

namreč leta 1950 uprizorila Linhartovo veseloigro, pri tem pa jo je motil zlasti naslov, saj je v njem omenjen predstavnik stare oblasti. Poročilo iz Kamnika namreč pravi: "Še naj omenim primer, kako si nekateri predstavljajo naš novi družbeni red, ko mislijo, da ne sme biti Županova Mieka Županova Mieka, ampak so jo imenovali Predsednikovo hči."⁵⁵ Moti pa se tisti, ki misli, da jc šlo za enkratni primer. Prav tako zgroženi so bili na okrajnem odboru Ljudske prosvete Murska Sobotna, ko so jih predstavniki neke skupine v sezoni 1950/51 "prišli vprašat, ali smejo igrati 'Županovo Micko', da v njihovem kraju pravijo, da županov ne bomo nazaj uvajali! Mi smo jim dovolili, naj igrajo!"⁵⁶

Nekatere manjše in po znanju skromnejše skupine so si pri aktualizaciji starejših del pomagale na prav svojevrsten način, žal pa jih pristojni največkrat niso "razumeli". Ob kritiki zelotske zagretosti lokalnih veljakov je Roman Albreht omenil primer amaterskih gledališčnikov, ki "so hoteli igrati 'Pikovo damo' in ker jim tega niso dovolili, so dali temu komadu drug naslov: 'Pohod brigade'."⁵⁷

S šoštanjkega konca pa so poročali o sledečem ponesrečenem poskusu eepljenja stare, ideološko sporne igre na nove razmere: "Do kakšnih nesmislov lahko pride takšno pojmovanje ideološke borbe, nam pričajo 'Trije ptički' na odru v Gorenju, kjer je režiser v sceno, ki predstavlja bivšo občinsko pisarno kot predstavnico kapitalistične oblasti, mesto kraljeve ali cesarjeve slike obesil sliko maršala Tita."⁵⁸

Dober rezultat prvih poveljnih let, ko je bilo tudi amatersko kulturno udejstvovanje podrejeno šablonam, vzorcem in je bilo do skrajnosti zideologizirano, je bil vsaj ta, da so prosvetni aktivisti iz sporedov večine skupin pregnali najbolj banalna dela. To "očiščevanje" sicer ni potekalo po najbolj demokratičnih metodah, dodati pa je treba, da s cenzuro tako banalnih del slovenski kulturni amaterizem ni izgubil prav ničesar. Uprižarjanje plehkkih burk in operet so društva največkrat opravičevala s tem, da te igre "vlečejo" in da prinašajo dobiček. Resda si ljudje v težkih in negotovih časih raje ogledajo veseloigro kot pa bolj zahtevno delo in ob tem vsaj za trenutek pozabijo na vsakdanje težave. Toda že v začetku petdesetih let so iz številnih krajev in društev poročali, da je možno tudi z dobro pripravljenim zah-

⁵⁵ ARS, ZKOS, f. 1a, m. 7, Referat o delu ljudske prosvete okraja Kamnik na redni skupščini 17.12.1950.

⁵⁶ ARS, ZKOS, f. 2, m. 1, Zapisnik II. redne letne seje glavnega odbora Ljudske prosvete Slovenij, 28.3.1951, str. 19.

⁵⁷ Ibidem, str. 13.

⁵⁸ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Referat predsednika, priloga k Zapisniku okrajne skupščine ljudske prosvete okraja Šoštanj, 7.1.1951, str. 2.

⁵² ARS, RK ZSS, š. 37, m. 3, Poročilo z Jesenic, 14.8.1947.

⁵³ Kaj igrajo ljudska gledališča. Slovenski poročevalec, VIII, št. 296, 18.12.1947, str. 5.

⁵⁴ Fran Žižek: Zapisniki ob predstavah na vaških odrih. Obzornik, V, 1950, št. 8-9, str. 359-360.

tevnjšim dramskim delom in ob potrebnem organizacijskem prispevku funkcionarjev ustvariti prihodek. Poročil kot iz Cerkelj pri Kranju, kjer je član društva "na domačem primeru pokazal, da je s kvalitetno zaigrano igro društvo zaslužilo preko 80.000 din" ali podobno iz Mekinj pri Kamniku, so bili pristojni še posebej veseli.⁵⁹ Prav tako v sezoni 1950/51 je skupina iz Sv. Jurija pri Celju "z uprizoritvijo Cankarjevega 'Kralja na Betajnovi' dosegla tak finančni efekt odn. večji, kakor drugod z uprizoritvijo 'Dveh nevest' ali pa 'Začaranega ženina'".⁶⁰

V naslednji sezoni so iz Vidma ob Savi s ponosom poročali o uspehu z Miklovo Zalo, ki so jo odigrali kar štirinajstkrat: "Vedno nabita polna dvorana nam je istočasno najbolj zgovoren dokaz kvalitete predstav. Mnogo ljudi je to splošno priljubljeno staro slovensko igro po večkrat z zanimanjem gledalo." Celoten izkupiček so namenili za ureditev prosvetnega doma v Vidmu, kar jim je še dodatno dvignilo ugled tako med obiskovalci kot pri funkcionarjih Ljudske prosvete.⁶¹

Kaj je o Revčku Andrejčku menil Edvard Kardelj?

Začetek petdesetih let je močno zarezal v uradno veljavne dogme socialističnega realizma, ki se jim politični vrh še ni odrekel. Slovenska Partija je nova pravila igre za amatersko prosvetno dejavnost formalno predpisala na petem plenumu CK KPS, 16. in 17. februarja 1951. Uvodničar drugega dne je bil Franc Kimovec-Žiga, tedanji podpredsednik Ljudske prosvete Slovenije. Da je začel s kritiko Edvarda Kocbeka, je pač značilni folklorni element tedanjih dni, nas pa seveda bolj zanima, kaj je povedal o ljudskih odrih. Naštel je namreč podatke o največkrat igranih avtorjih in delih za leto 1950. To so prvi statistični podatki o odigranih igrah na amaterskih odrih po vojni, na katere se je moč kolikor toliko zanesljivo opreti. Amaterji so najbolj pogosto uprizarjali dela Branislava Nušića (110 predstav), Ivana Cankarja (41), Molièra (40), Josipa Jurčiča (39), Nikolaja Gogolja (37), Miška Kranjca (35) in Frana S. Finžgarja (31). Med deli je vodila Pot do zločina (35), sledile pa so Ženitev (33), Kralj na Betajnovi (31), Glavni dobitnik (26) in Deseti brat (22). In "brezidejne" igre? Teh je bilo bistveno manj: Kdo je požigalec (8 predstav), Pričarani ženin (8), Revček Andrejček (3), Prisega opolnoči (3) itd. Dodati je treba, da je bilo teh iger

dosti več, le da so jih igrale skupine, ki niso bile članice Ljudske prosvete Slovenije. Najbolj pogosto so to bila gasilska društva, ki so želela s tovrstnimi predstavami popestriti gasilske veselice.⁶² Iz navedenih podatkov je Kimovec sklepal, da "smo še daleč od ideala, ki ga je svojčas očitala Katoliška akcija delavskim odrom s sledečimi besedami: 'Marksizem si je iz teatra ustvaril najmočnejše propagandno sredstvo'." Ob primerjavi s stanjem pred leti pa je omenil, da je bilo v letih 1948 in 1949 neprimernih del bistveno manj: "Tega seveda ne smemo pripisati tedanji višji stopnji zrelosti, temveč strožji cenzuri, ki je lani popustila, niso pa partijske organizacije preko množičnih političnih organizacij v duhu sklepov III. plenarnega zasedanja CK KPJ povečale budnosti in ustvarjalne polemike v takih primerih."⁶³

Novost v partijski liniji je na plenumu nakazal eden največjih pragmatikov med slovenskimi komunisti Edvard Kardelj. Že v uvodnih mislih je dejal, da bi "danes v idejnem pogledu če hočete in v pogledu privezovanja mas na nas veliko več napravili, če bi ljudem pokazali, da naš socializem le ni tako sakramensko dolgočasen in pust kot izgleda na prvi pogled in da ni ljudem prepovedano v socializmu smejati se, plesati, norce briti in neumnosti počenjati. Ljudem moramo enostavno dati malo duška, da bodo živeli, kakor so vedno živeli, kakor ljudje hočejo živeti." Tudi Kardelj si ni mogel kaj, da ne bi napadel dekadence, vendar ga ta ni motila tako kot bolj v ideologijo zaverovane cenzorje: "Dajmo ljudem možnost, da bodo razmišljali in pokazali, kaj znajo! Potem pa je treba z ostro kritiko udariti po tistih pojavih, ki so negativni, in jih zadušiti. Ni potrebno zadušiti tistega ubogega 'Revčka Andrejčka', ampak tiste kisle pesmice v Mladinski reviji, Marije Žnidaršičeve, Ade Škerlove itd., to je treba dušiti, ne pa 'Revčka Andrejčka'. Da me boste pravilno razumeli, nisem proti idejnosti. Toda po mojem mnenju idejnost ne obstoja samo v tem, kar je povezano z našo revolucijo in z našo ljudsko oblastjo. Če neki komad podčrtuje moralno čistost, potrebo zakonske zvestobe, če vzgaja človeka v hrabrosti, v tem da drži svojo besedo, da ni zahrbtn, da ne laže, da ne kleveta, da ne uganja svinjarij, je to idejno pozitivno, pa čeprav nima nobene zveze z revolucijo, ne s komunizmom, ne z marksizmom-leninizmom."⁶⁴

Če bi sorodne misli kakšno leto pred tem izrekel kdorkoli na nižjem položaju, bi bil najverjetneje označen kot "protidržavni element" in bi imel možnost na državne stroške uživati arestantsko hrano. Ker pa je to izrekel Kardelj, je bila stvar vredna premisleka. In ko je

⁵⁹ ARS, ZKOS, f. 2, m. 1, O gospodarjenju ter poročilo o razvoju in nalogah podjetja "Propaganda", str. 2.

⁶⁰ ARS, ZKOS, f. 2, m. 3, Delovno poročilo IO LP okraja Celje-okolica, str. 7.

⁶¹ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, Zapisnik Okrajne skupščine Ljudske prosvete Krško, 16.2.1952.

⁶² ARS, CK ZKS III, š. 1, Zapisnik V. plenuma CK KPS, 16.-17.2.1951, str. 60-61.

⁶³ Ibidem, str. 61.

⁶⁴ Ibidem, str. 75.

za njim glavni slovenski partijski kulturni ideolog Boris Zihl pohvalil še "zdrav realistični čut" Frana Saleškega Finžgarja, ki ga pri marksističnih pisarjih ni našel,⁶⁵ je bila nova kulturnopolitična linija ustoličena. Novosti je bilo treba le še vpeljati na teren in najti kader za to akcijo. Novi ljudje za nove čase pa pravzaprav niso bili tako novi. Roman Albreht je po spremembi linije zamenjal položaj in ni več odgovarjal za kulturo pri sindikatih, temveč je postal pomemben član vodstva Zveze Svobod. Francee Kimovec, ki je bil sicer v omenjenem uvodnem referatu manj zagret za spremembe kot govorniki za njim, običajno ni razmišljal s svojo glavo in je bil kot takšen zelo dojemljiv za radikalne spremembe. Novinec na pomembni funkciji je bil le Ivan Regent, ki je bil leta 1952 izvoljen za prvega predsednika Zveze Svobod, ki je sicer bila kolektivna članica Ljudske prosvete Slovenije, a je delovala zelo samostojno. Zveza Svobod je združevala najmočnejša kulturna društva, to pa so bila društva v mestih. Po večini so se starejša Sindikalna kulturno umetniška društva iz produkejskega načela združevanja na delovnem mestu preoblikovala in se po novem kot Svobode združevale na teritorialnem principu. Najbolj pomembna sprememba pa je bila, da so se veliki in mali bogovi vse manj vpletali v del amaterskih zanesenjakov. Zato z uveljavljanjem nove linije ni bilo večjih težev. Na terenu so si že dlje časa želeli malee več svobode pri delu, če pa je to zagovarjal celo sam Kardelj, je bilo to še toliko bolj dobrodošlo. Že ob koncu sezon 1950/51 in 1951/52 so z okrajev poročali o precej bolj sproščeni dejavnosti kot pred leti in o nekoliko drugačnih programih. Običajno so ob omembi igranja manj primernih del navedli, da uprizorjanja tovrstnih iger ne prepovedujejo. "Da bi jim prepovedali igre, katere so že naštudirali, bi bilo napačno, ubili bi jim vso voljo do nadaljnjega dela", so razmišljali maja 1952 na skupščini Ljudske prosvete v Novem mestu.⁶⁶ Okrajni plenum v Ljubljani pa je društvom decembra 1951 svetoval: "Ne zavračamo dobrih predvojnih del, niti nismo proti veseloigram in šalam. Izogibajmo se pa tistega, kar spominja na žalostno obdobje predvojnih let, ko je šlo za nadvlado klerikalizma in mističnih dogem."⁶⁷

Ni najvažnejše merilo veliko skupin, predstav in obiskovalcev, pač pa vsebina in kakovost dela

V nasvetu Darinke Muser,⁶⁸ inštruktorice za dramatiko pri Ljudski prosveti Slovenije, se zrealijo spremem-

be v kulturnem amaterizmu v prvi polovici petdesetih let. Poudarila je sicer, da je lepo doseči uspeh, izkazan s statističnimi kazalei, toda bolj kot temu je pozornost namenjala strokovnim vprašanjem: skrbno izbranemu repertoarju, odpravi napak pri prehitro in površno pripravljenih igrah, vzgoji režiserjev za amaterske odre ipd. Pomoč Ljudske prosvete Slovenije je bila v skladu s tako politiko vse bolj konkretna in se ni omejevala zgolj na verbalizem in pisanje spisov primernih del. Leta 1952 je ustanovila izposojevalnico dramskih del in opreme Ljudski oder. Spiske izposoji namenjenih dramskih del je objavljalo glasilo Ljudska prosveta. Oktobra 1952 je bilo na voljo 30 naslovov, ob koncu leta pa že deset več. Ob začetku sezone 1953/54 je imel Ljudski oder v izposojevalnici 113 del. Amaterski odri so si lahko poleg del izposodili še kostume, lasulje, obleke in modne dodatke različnih stilov, meče in helebarde, s posredništvom Ljudskega odra pa so nabavljali žarnice, reflektorje, šminke in načrte za odre.⁶⁹

Ljudski oder je od leta 1953 posloval brez dotacij, kar priča, da so teksti in material stalno krožili po amaterskih odrih, tako da je izposojevalnica pokrila vse stroške poslovanja. V začetku sezone 1954/55 je število iger za izposajo naraslo že na 263.⁷⁰ Med temi je bil med slovenskimi avtorji na prvem mestu seveda Ivan Cankar, zastopan z osmimi deli. Sledili so Pavel Golia (7 del), Anton Ingolič (5), s po štirimi deli Ivan Potrč, Bratko Kreft, Fran Saleški Finžgar, Tone Čufar in Matej Bor, s po tremi Francee Filipič, Josip Jurčič, Etbin Kristan, Fran Milčinski, Mira Pucova itd. Od klasičnega slovenskega repertoarja je treba dodati obe Linhartovi komediji, Šestovo priredbo Tavčarjevega Cvetja v jeseni in Žiškovo dramatizacijo Sketove povesti Miklova Zala. Med avtorji drugih jugoslovanskih narodov je seveda prednjačil Branislav Nušić s 13 naslovi, medtem ko je bilo ostale dramatike "bratskih južnih narodov" malo. Običajno so bila režijsko opremljena le najbolj znana dela dramatikov, denimo, Vojnovičev Ekvinokcij, pa Kočičev Jazbec pred sodiščem in Držičev Dundo Maroje. Pri svetovni literaturi je bilo moč najti dosti naslovov ruskih piscev, po večini tiskanih v drugi polovici štiridesetih let, največ Maksima Gorkega (7), poleg njega pa še Čehova, Gogolja, Afinogenova, Averčenko, Katajeva, Ostrovskega, Tolstoja itd. Toda z izjemo prvih treh so ta dela tedaj že ostajala na zaprašenih knjižnih policah. Med drugo svetovno literaturo sta izstopala Molière z enajstimi in Shakespeare s šestimi

⁶⁵ Ibidem, str. 80

⁶⁶ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, Zapisnik IV. redne skupščine Ljudske prosvete Novo mesto, 18.5.1952, str. 6.

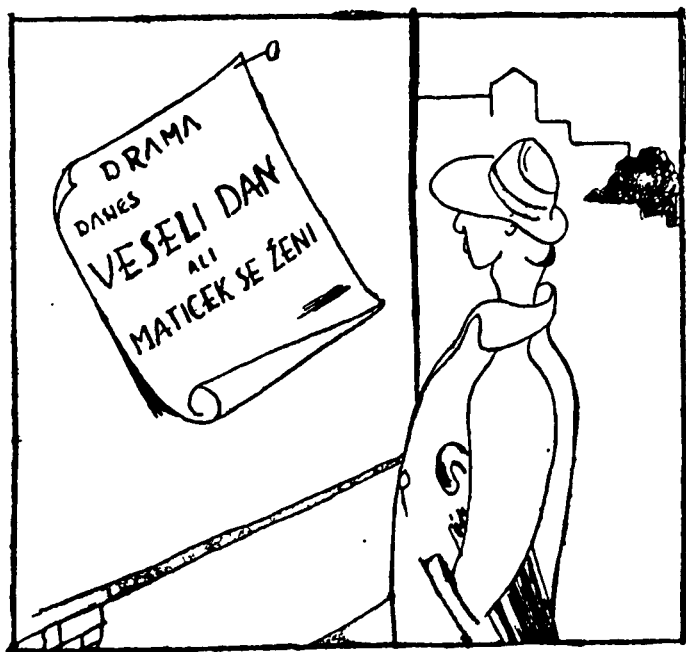
⁶⁷ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, Zapisnik okrajnega plenuma LP Ljubljana-okolica, 16.12.1951.

⁶⁸ Darinka Muser: Igralske družine iščejo režiserje. Socialistična misel, II, 1954, št. 9, str. 523.

⁶⁹ Ljudska prosveta, I, št. 21, 10.10.1952, str. 8 in št. 26, 19.12.1952, str. 10; Ljudska prosveta, II, št. 17-19, 2.10.1953, str. 16.

⁷⁰ Ljudska prosveta, III, št. 14-16, 29.10.1954, str. 1-9.

Izobraženi »kritik«

— No, serous! Tudi teater je pri hudiču! Pol osmih je že, pa še ne vedo, kaj bodo igrali!

naslovi. Kot primernejšega za amaterske odre so običajno svetovali prvega. Sodobna zahodna dramatika je bila na spisku zelo slabo zastopana. Sprememba v primerjavi s prejšnjimi leti pa je vidna že v tem, da je bila na spisku tudi *Slaba vest*, delo Ludwiga Anzengruberja, ki so ga še pred leti preganjali s slovenskih amaterskih odrov. Spisek ni imel tako utilitarne vloge kot pred leti sproti sestavljeni spiski priporočenih del. To je v začetku leta 1954 naravnost povedala tudi Darinka Muser: "Imeli smo okvirne repertoarje (čas je tako zahteval), vedeli smo: tu je meja, čez njo ne moreš. Ni bilo lahko, okvir je bil tesen, izbira skromna, skupin pa mnogo. (...) Z ukinitvijo okvirnih repertoarjev, ali če naj drugače povem, s prenehanjem dirigiranja od zgoraj, je izbira prepuščena, bolj ali manj, samoiniciativi igralških skupin; to pomeni, da je njih naloga težja in odgovornejša. S tem namreč, da so ukinjeni okvirni repertoarji, še ne pomeni, da so zdaj vrata na stežaj odprta za vsebinsko slabe in neumetniške igre."⁷¹

Namesto Knjižnice slovenskega gledališča je začela leta 1951 izhajati nova Knjižnica ljudskih iger, ki jo je izdajala kar Ljudska prosveta Slovenije sama. Da pa ostaja namen knjižnice enak, je bilo simbolično nakazano že s tem, da je bilo v zadnjem zvezku "ukinjene" in prvem novorojene zbirke tiskano delo istega avtorja,

Branislava Nušića. Do konca leta 1955 je v zbirki izšlo deset zvezkov, po večini slovenskih avtorjev: Linhartov Matiček se ženi, Finžgarjeva Veriga, drama Jožeta Pahorja Čas je dozorel, Visoka pesem Ilke Vašteto-ve, Žižkova dramatizacija Miklova Zale, Kreftovi Celjski grofje, Med štirimi stenami Iva Brnčiča itd.

Po poročilih Ljudske prosvete lahko sklepamo, da so društva v veliki meri upoštevala nasvete in posegala po zahtevnejših delih iz izposojevalnice Ljudskega odra. Največkrat omenjajo Cankarja, Finžgarja, Nušića, Molièra, obe Linhartovi komediji, Miklovo Zalo pa si je bilo moč skorajda vedno ogledati na tem ali onem odru. Tudi druga dela iz izposojevalnice so pogosto prišla na slovenske amaterske odre. Prevladovala so dela slovenskih piscev. To velja predvsem za večje mestne skupine, vključene v delavsko prosvetna društva Svobode, in predvsem pri teh so bile igre, kot je Revček Andrejček, redkost. V letu 1953 so dramske sekcije Svobod imele prek 700 predstav in "kolikor je mogoče sklepati iz poročil, izbira iger v splo-

šnem ni slaba". Na spored so pogosto uvrščali dela, ki so si jih pred tem ogledali v profesionalnih gledališčih. Svoboda iz Stražišča pri Kranju je s tremi deli nastopila skupaj tridesetkrat, njene predstave pa si je ogledalo nad 7000 ljudi. V Radečah pa so z Miklovo Zalo nastopili na prostem, saj je sodelovalo nad sto igrancev, osem predstav pa si je ogledalo nad 10.000 gledalcev.⁷²

Ti in sorodni podatki pričajo o visoki ravni odrskega amaterizma, ki je daleč preseгла raven prejšnjih let, ko je bila samoiniciativa tudi na tem področju zatrta, repertoarji in predstave pa podrejene neživljenjskim ideološkim zahtevam. V prvi polovici petdesetih let se je število amaterskih skupin, ki so naštudirale po več kot pet del letno in katere si je ogledalo po več tisoč gledalcev, precej povečalo. Tudi režijski tečaji za amaterje so v novi obliki z več praktičnega dela precej pripomogli k boljši kakovosti, imena predavateljev, kot so Bratko Kreft, Mirko Mahnič, Jože Tiran, Stane Sever, Fran Žižek in drugi, pa so zagotavljala visoko profesionalno raven tečaja. Slabše je bilo še vedno na manjših vaških odrih. Ti zaradi različnih vzrokov niso dosegali tako dobrih rezultatov, pa tudi izbor iger posameznih odrov ni bil najbolj po okusu pristojnih organov. Emil Smašek je aprila 1952 zapisal, da se je število uprizoritev nezaželenih iger povečalo zaradi napačno pojmovane

⁷¹ Darinka Muser: *O dveh osnovnih vprašanjih igralskih skupin. Socialistična misel*, II, 1954, št. 2, str. 72.

⁷² Pregled dela "Svoboda" v letu 1953. *Ljudska prosveta*, III, št. 3, 8.2.1954, str. 1.

demokratizacije: "Kot bi bila to čudežna beseda, so iz temnih kotov prilezli reakeionarni elementi, ki sedaj v raznih organizacijah - najmanj še v ljudskoprosvetnih društvih, ki so v njihovih očeh 'diskreditirana' kot društva Osvobodilne fronte - skušajo spraviti na oder razne klerikalne in malomeščanske plehke burke." Največ primerne repertoarja je bilo po Smaskovem mnenju pri gasilskih društvih.⁷³

Prav zaradi malih vaških odrov, ki so delovali precej neredno in uprizarjali manj zahtevna dela, je treba biti zelo previden pri ocenjevanju statističnih podatkov, pa čeprav so bili ti v prvi polovici petdesetih let že namenjeni pregledu stanja in ne zgolj propagiranju dosežkov nove družbe. Statistika pravi, da je v prvi polovici petdesetih let delovalo od 600 do 700 amaterskih gledaliških skupin, v njih pa je sodelovalo letno od 15 do 20 tisoč Slovencev. Od 3.500 do preko 4.800 predstav letno si je ogledalo več kot 700.000 ljudi, za leti 1952 in 1953 pa podatki navajajo letno celo več kot milijon gledaleev na predstavah amaterskih odrov.⁷⁴ Na relativno visoke številke so najbolj vplivali večji amaterski odri v mestih, kar je razvidno tudi iz analize Darinke Muser, ki je junija 1955 ocenila, da sistematično in na zavidljivi umetniški višini deluje okoli 80 skupin. Večinoma so to bile Svobode iz industrijskih središč (Ljubljana, Maribor, Celje, revirji, Kranj), v manjši meri pa skupine na podeželju.⁷⁵ Po uradnih statistikah so društva Ljudske prosvete Slovenije v sezoni 1952/53 odigrala dela 108 pisateljev, od tega 32 slovenskih, 9 s srbsko-hrvaškega govornega področja in 59 tujih. Po pogostosti izvajanja sta bila na prvih mestih Shakespeare in Molière. Hamlet, Sen kresne noči, Kar hočete in Romeo in Julija so zastopali prvega, Darinka Muser pa je kot primernejše za amaterske odre priporočila, naj bolj posegajo po Veselih Windsorkah. Molière, o katerem je Muserjeva menila, da je "bližji ljudskim odrom", je bil na sporedih s Skopuhom, Namišljenim bolnikom, Tartuffom, Geomom Dandinom in Seapinovimi zvijačami. Tudi Goldoni je bil z Mirandolino, Slugo dveh gospodov, Lažnikom in Pahljačo solidno zastopan. Nekateri avtorji so bili na programih z najbolj znanim delom, npr. Schiller, Držić, Ostrovski, Gorki itd. Gogoljeva Ženitev kar ni mogla zdrkniti s sporedov, in "prav je, da se drži", je menila Muserjeva, mnogo so igrali Anzengruberjevo Slabo vest, "ker je vaškim odrom bližju". Kot zelo primerne za amaterske odre je Muserjeva predlagala še komedije Georga Bernarda Shawa.⁷⁶

O izboru slovenskih avtorjev Muserjeva ni posebej razglabljala, verjetno po principu na zahodu nič novega, ni pa mogla mimo problema banalno solzavih del: "Nihče teh stvari z ognjem in mečem ne preganja (še vedno so ljudje, ki vprašujejo, ali je ta ali ona igra dovoljena ali prepovedana - nič ni prepovedano." Vprašala pa se je, če je opravičevanje uvrščanja takšnih del na repertoarje sploh smiselno: "Ali ni to podcenjevanje občinstva in njegove naravne inteligence? Ali ni za tem gledanje, da je za preprosto občinstvo najbolj primitivno dovolj dobro, da boljšega niti vredno ni?" Izkušnje s terena kažejo, "da še tako preprosto občinstvo dogajanje na odru pravilno sprejema, če je pravilno prikazano". Na "lanskem" kongresu amaterskih igalskih skupin v Belgiji se je Muserjeva prepričala (in s tem potrdila na začetku članka izrečeno misel), da "ni nikjer amatersko igranje tako razvito kot v Sloveniji, kjer res sleherna vas igra, in gleda amaterske predstave letno skoraj 900 000 ljudi."⁷⁷ V nečem pa se je Muserjeva le motila - da namreč ni nič prepovedano. Male bogove je pač težko zaustaviti na njihovi rušilni poti, saj se težje kot veliki bratje prilagodijo radikalnim spremembam. Veliki bratje so namreč sposobni v enem dnevu spremeniti "lastna" stališča za stoosemdeset stopinj. Cenurnih posegov je bilo v prvi polovici petdesetih let resda bistveno manj kot v drugi polovici štiridesetih, toda še vedno je prihajalo do prepovedi. Z napredkom tehnike je tudi cenzura prešla na "višjo" tehnično stopnjo zrelosti, tako da se je v prvi polovici petdesetih let že uveljavil nov izraz - telefonska prepoved.

Bolj kot to nezaželeno metodo so še vedno spodbujali ostro kritiko, ki pa v petdesetih letih za razliko od druge polovice štiridesetih ni bila več zgolj politično-ideološka. V Ljudski prosveti so v rubriki O slabih igrah Emil Smasek, Darinka Muser in Gustav Grobelnik analizirali vsebino nekaterih neprimernih del kot so bila A njega ni, Mežnarjeva Lizika, Izpod Golice, Čevljar in vrag, Spomenik pri Hrastoveu, že omenjeni Plavž Frančeta Klinarja, ki so ga cenzurirali leta 1947 v Celju, pa Radikalno kuro ter Mlinarja in njegovo hči. Na prvem mestu so strokovne zadeve zamenjale prejšnja leta prevladujoče ideološke zadržke. Ost kritike je bila torej naperjena proti "plaži", za katero je vodstvo Ljudske prosvete Slovenije zahtevalo, naj končno zapusti slovenske amaterske odre. Banalnost, duhovičenje, naivnost, primitivnost in prisiljena burkavost so bile pogoste označbe tovrstnih del. Tem pa so sledile tudi slabe ocene zaradi neprimerne ideološke naravnosti del, saj je bil v ospredje potisnjen mali tradicionalni slovenski

⁷³ Emil Smasek: *O slabih igrah. Ljudska prosveta, I, št. 9, 25.4.1952, str. 2.*

⁷⁴ Maša Jurca: *Slovenska gledališča v preteklih letih. Prikazi in študije, III, št. 5, maja 1957, str. 25.*

⁷⁵ Darinka Muser: *Amatersko igranje - deset let po osvoboditvi. Ljudska prosveta, IV, št. 8-9, 20.6.1955, str. 10-11.*

⁷⁶ Darinka Muser: *Ob sporedih igalskih skupin. Socialistična*

misel, I, 1952-1953, št.10, str.711-712.

⁷⁷ *Ibidem, str 713-714.*

kmet, katerega moralne vrednote so bile pobožnost, poslušnost in spoštovanje vsake oblasti (torej tudi avstrijskega cesarja in plemičev), navezanost na svoj košček zemlje, ozki življenjski prostor itd. V novem času so prosvetni delavci menili, da bi morali na gledaliških deskah prikazovati takšne moralne vrednote, ki izhajajo iz novega družbenega sistema. Namesto malega kmeta torej revolucionarnega delavea, namesto ozkega družinskega kroga širše ljudske množice, namesto pobožne vdanosti v usodo aktivno iskanje izhoda iz težav, namesto plemenitih aristokratov izkoriščevalcev delavcev in kmetov.

Toda nekatere od nezaželenih iger so se še vedno pojavljale na amaterskih odrih. Iz večine okrajev so poročali, da tovrstnih del ne preganjajo več z ognjem in mečem, kar pa ne pomeni, da do administrativnih prepovedi ni več prihajalo. "Nekje na Gorenjskem je uprava za notranje zadeve prepovedala igr 'Izpod Golice' prav pred prvo izvedbo", je maja 1952 zapisala Darinka Muser. Prepoved je dvignila precej prahu in je slabo vplivala na gledališko skupino, ki je zgubila voljo do dela. Toda igra, "ki je bila zanimiva in opisovanja vredna v Jurčičevih časih, nas danes res ne more ganiti, saj imamo drugačne probleme, ki jih rešujemo v življenju in torej tudi v drami," je menila Muserjeva. Zato, je dodala, nima smisla vreči puške v koruzo in "je bil hrup, ki ga je dvignila skupina okoli prepovedi te igre, res 'mного hrupa za nič'".⁷⁸

Mного hrupa za nekaj pa je bilo pol leta kasneje, jeseni 1952, ko so Svobodi iz Idrije lokalni veljaki prepovedali uprizoritev Finžgarjevega Divjega lovea. Igra je bila pred leti na spisku primernih del, na zalogi pa jo je imel tudi Ljudski oder, kar pomeni, da nikakor ni sodila med ideološko nezaželena dela. Toda za Finžgarja na splošno je veljalo, da so ga priporočali predvsem za manjše vaške odre, ne pa za kadrovske in režijsko močnejše odre Svobod. Po pritožbah, "češ da je padla morala pri igrateh, ker niso smeli uprizoriti na državni praznik 'Divjega lovea'," je šel v Idrijo gasit ogenj kar sam predsednik Svobod Ivan Regent.⁷⁹ Očitno pa prepričevanja od zgoraj niso uspela, kajti še pol leta kasneje, marea 1953, je Janko Liška izjavil: "Zgrešeno se mi zdi, da je Svoboda v Idriji tako vztrajala na tem, da igra 'Divjega lovea', ki za delavstvo sploh ni primeren komad. Nekatere igre so ustrezne za kmečko okolje, ne pa tudi za delavstvo."⁸⁰

Še isto leto je prišlo do zapleta na Štajerskem zaradi predstav Spomenika pri Hrastoveu. Igra je igralska skupina iz Črmljenšaka poslala v pregled in odobritev odboru Ljudske prosvete Maribor-okolice, ki jo je odsvetoval, ne pa tudi prepovedal. Skupini je naročil, naj jo, če jo že mora igrati, naslovi Spomenik pri Hrastoveu in naj opusti starejše ime Črni križ pri Hrastoveu. Toda skupina iz Črmljenšaka je preslišala priporočila, češ da gre za zgodbo z zgodovinskim ozadjem, ki se je odigrala v tistih krajih, na prireditve pa so vabili s starim imenom, "češ da ta naslov igre bolj vleče". Po pritožbah s terena so se v Mariboru 27. septembra 1952 po triindvajseti predstavi le odločili za ostrejši ton v pogovoru z igralsko družino in njeno režiserko. Učiteljica, ki je režirala delo, naj bi namreč vodila igratee pred predstavo v cerkev "za srečni izid igre". Poleg tega so bili zelo slabo prikazani prizori s skakači, v katerih naj bi smešili protestantizem in Trubarja. Na mariborski Ljudski prosveti so se dogovorili, da se bodo ustno pomenili s člani družine in da bodo izvršnemu odboru Ljudske prosvete Slovenije svetovali, naj objavi obširnejšo kritiko Spomenika pri Hrastoveu, režiserko, po poklieu učiteljice, pa naj bi na zagovor poklieal tudi svet za kulturo in prosveto. Poudarili pa so, da morajo biti pri vsem zelo obzirni, saj je "uspeh, da je tak kraj kot Črmljenšak sploh zaktiviziral toliko ljudi igrateev, da so vsak večer redno hodili na vaje".⁸¹

Že mesec dni kasneje, konec oktobra 1952, je bilo v poročilu na seji tajništva Ljudske prosvete Maribor-okolice rečeno, da je sosvet za dramatiko "pregledal seznam iger ter izločil vse tiste igre, ki so za danes neprimerne. Poleg tega so se člani sosveta pomenili s tov. ... radi igre 'Spomenik pri Hrastoveu' ter radi nepravilnosti, katere so nastale s tem v zvezi."⁸² Kasnejših poročil z mariborskega konea, ki bi omenjali ta zaplet, ni, tako da lahko sklepamo, da je pogovor prinesel razplet, kakršnega so si želeli funkcionarji Ljudske prosvete.

Vsega pa le še ni bilo konce. Ljudska prosveta je aprila 1953 v rubriki O slabih igrah objavila oeno Gustava Grobelnika "Spomenik pri Hrastoveu, ponekod Črni križ pri Hrastoveu". Po literarni predlogi Ožbalta Ilav-niga (Črni križ pri Hrastovcu, Maribor 1928) sestavljena igra o nesrečni ljubezni med grajsko gospodično Agato in Friderikom Herbersteinom je bila po kritikovem mnenju osladna, dramaturško nespretna in ni izpolnila napovedi, da hoče "prikazati trpljenje našega ljudstva v fevdalizmu, težko pest fevdalea", kakor so to obljubljali "izvajalei v Črmljenšaku in izdajatelji igre". Zgo-

⁷⁸ Darinka Muser: *O slabih igrah. Ljudska prosveta, 1, št. 11, 23.5.1952, str. 3.*

⁷⁹ ARS, ZKOS, f. 11, m. 13, *Zapisnik seje glavnega odbora DPD Svobod, 25.9.1952.*

⁸⁰ ARS, ZKOS, f. 11, m. 13, *Zapisnik seje glavnega odbora Zveze Svobod, 20.3.1953, str. 17.*

⁸¹ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, *Zapisnik seje izvršnega odbora LPS Maribor-okolica, 22.9.1952.*

⁸² ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, *Zapisnik seje tajništva LP Maribor-okolica, 21.10.1952.*

dovinsko gledano je torej drama zgrešila svoj namen: "Trpljenje našega ljudstva, ki ga bojda hoče igra prikazati, pa ni nikjer. Za zaključek torej: če nam gre zares za dramski prikaz življenja srednjeveških fevdalcev, katerim so tlačali naši predniki, bomo raje segli po Kreftovih 'Celjskih grofih'. Opisana dramatizacija pa ne more služiti prosvetljevanju našega človeka."⁸³ Verjetno ne slučajno je bil na sosednji strani v rubriki "Spremnne besede k igram 'Ljudskega odra'" objavljen ravno zapis Darinke Muser o Kreftovih Celjskih grofih.

Ob koncu leta 1952 je bil ukinjen agitpropovski aparat Partije, kar je precej olajšalo delo vsem, ki so se kakorkoli ukvarjali s kulturno dejavnostjo. ZKS tako vsaj nekaj let ni imela (formalno neobstoječega) profesionalnega cenzorskega aparata, kar pa ne pomeni, da se je odrekla pravici izrekanja poslednje sodbe. Ni pa imela sistema, s katerim bi preprečila uprizorjanje nezahvalnih del. Uradna priporočila niso imela več, tako kot pred leti, "zakonske vrednosti", kar je pokazal že primer iz Črmljenšaka. Lep primer izjave, ki je najavljala boj proti ideološko neustreznim delom, ni pa pokazala poti za izvedbo, so, denimo, besede predsednika Svobod Ivana Regenta, izrečene decembra 1953: "So še kraji, kjer skušajo predstavljati 'Mlinarja in njegovo hči', 'Prisego o polnoči' itd., a domači komunisti ne reagirajo na to. Saj ni treba, da bi administrativno to prepovedali, toda delali bi lahko na tem, da do takih predstav ne bi prišlo."⁸⁴

V nasprotju z Regentovimi željami je do takih predstav še vedno prihajalo. Resda vse bolj poredko, saj so imela društva na razpolago dovolj sodobnejše, boljše in z režijskimi opombami opremljene literature. Ocene uspešnih predstav z zahtevnejšimi deli in večji posluh kritike tudi za amaterske odre je bila za igralske družine, ki so želele doseči boljše rezultate, dosti boljša spodbuda kot eenzurni posegi. Tudi mali bogovi so se v tem času že kaj naučili ali pa so jih veliki bratje uspešneje brzdale. Tu in tam je le še prišlo do zapletov, ki so povzročali nejevoljo prizadetih in jezo nadrejenih, saj so nepremišljene poteze prinesle nasprotni učinek od pričakovanega. Žal pa poročila ne omenjajo, koliko ljudem je ob tovrstnih dogodivščinah narasel pritisk in koliko so začeli zaradi tega izpadati lasje.

Sredi petdesetih let sta precej prahu dvignila dva ukrepa malih bogov. Prvi slučaj se je zgodil v Semiču na Štefanovo, 26. decembra 1955. Prosvetno društvo je tisto sezono naštudiralo Finžgarjevega Divjega lovea. Nekaj dni pred Štefanovim so po telefonu vprašali okrajni

svet Zveze Svobod in prosvetnih društev Novo mesto, če lahko igrajo na cerkveni praznik. Novomeški funkcionarji so odgovorili, "naj na noben cerkveni praznik ne igrajo, nismo jim pa prepovedali igre". Kljub temu je bila v Semiču na Štefanovo dvorana polna, igralci pa so se lotili svojega dela. Prvo dejanje je potekalo brez težav. Drugo dejanje: v dvorano je prišel policaj in igralcem in občinstvu naznanil, da je predstave konec. Tretje dejanje: "Zgodilo se je, da so iz protesta odšli vsi ljudje od prvega do zadnjega iz dvorane v cerkev".⁸⁵ Da so se mali bogovi spotikali ob Finžgarjevega Divjega lovea, za velike brate pa ta igra ni bila najbolj sporna, smo že spoznali. Ob tem dogodku sta zato voditelja Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije Ivan Regent in Roman Albreht izrekla kopico kritik na račun novomeškega okraja. Regent je rekel, da če pri Shakespearovem Hamletu ni sporno, da po odru hodi tudi duh Hamletovega očeta, potem ne more biti sporna vsaka igra, ki ne propagira vladajoče ideologije: "Tudi Divji lovec ima nekaj vzgojnih stvari in je še nebroj iger, ki imajo v sebi nebroj vzgojnih stvari...; vse to niso malenkostne stvari in ni treba, da je vsaka naša predstava rdeč plakat."⁸⁶

Drug primer, ki tako kot semiški ni naletel na odobravanje višjih organov, se je zgodil v radgonski občini (kraj ni naveden) na velikonočni ponedeljek, 2. aprila 1956. V dramski sekciji so bili kmečki ljudje, ki so si z lastnimi sredstvi in s pomočjo gasilev zgradili in vzdrževali prosvetni dom. Veliko so nastopali v svojem domu in v okoliških vaseh vse do prijave domačega miličnika, "prijavil pa jih je zaradi tega, ker so 9.000 dinarjev zapravili, to je služilo za osnovo prijave". Murskosoboški svet Zveze Svobod in prosvetnih društev se je seveda pozanimal za pripetljaj in izvedel, "da so plačali 3.000 za dvorano, 2.000 mariborskemu gledališču za kostume in ker so se vozili tri ure s kolesi je 26 ljudi zapravilo za malico nekaj čez 3.000 dinarjev". Toda to ni nič kaj zaleglo: "Zaradi prijave se jim je zaplenil denar, zapiski, razpustili so društvo, prav tako gasilsko društvo." Prosvetni funkcionarji v Murski Soboti seveda niso bili najbolj zadovoljni s policijsko akcijo, saj "ti ljudje ne bodo več hoteli sodelovati, ker je nepravilen odnos milice."⁸⁷

Takšni ukrepi so povzročali več škode kot koristi in vodstvo Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije je pozvalo pristojne oblasti, naj temu naredijo konec.

⁸⁵ ARS, ZKOS, f. 12a, m. 1, Zapisnik I. seje sveta Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, 15.4.1956, str. 1 in 3.

⁸⁶ ARS, ZKOS, f. 12, m. 16, Zapisnik III. seje predsedstva Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, 26.3.1956, str. 11.

⁸⁷ ARS, ZKOS, f. 12a, m. 1, Zapisnik I. seje sveta Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, 15.4.1956, str. 5.

⁸³ Ljudska prosveta, II, št. 9, 24.4.1953, str. 6-7.
⁸⁴ ARS, CK ZKS III, št. 1, Zapisnik IX. plenarnega zasedanja CK ZKS, 18.12.1953, str. 29.

Tajnik Zveze Roman Albreht je svetoval: "Metoda, da se stvar prepoveduje po telefonu, je stvar, s katero moramo počasi opraviti, ker ljudem je treba določene stvari argumentirati, pojasniti in ne opraviti po telefonu."⁸⁸ Utopično bi bilo seveda pričakovati, da do podobnih primerov ni več prihajalo. Že samo pogosto razpravljanje o telefonskih prepovedih pove, da je bila tovrstna praksa na terenu še zelo živa. Toda za razliko od prvih povojnih let, ko je bila pravno sicer neopredeljena cenzura del političnega sistema, so bile od srede petdesetih let sorodne dogodivščine bolj izjema kot pravilo.

Deset let slovenskega dramskega amaterizma v nekaj številkah

Desetletnice velikih prelomnic so običajno leta slovesnosti in spominov na velike dogodke pravkar minulih časov. Zelo primerna so za izdajo propagandnih brošuric, ki opisujejo napredek zadnjega desetletja, pozabljajo pa, da je bilo v tem času narejene tudi precej škode. Velike besede velikih ljudi pa ponavadi preglaši pravdanje o oslovi senci v Abderi, ali če smo že v Sloveniji, kozlovsko sodbo v Višnji Gori. Prvo povojno desetletje je bilo za gledališki amaterizem, kar smo že spoznali, po eni strani uspešno, po drugi pa srečevanje s križi in težavami. Slovo od težav tega obdobja slovenskega kulturnega amaterizma je prinesel izredni kongres prosvetnih društev 22. in 23. oktobra 1955 na Jesenicah. Sklicala sta ga Ljudska prosveta in Zveza Svobod in se na njem združila v Zvezo Svobod in prosvetnih društev Slovenije. Ta je zakorakala v novo obdobje, v katerem se je kulturni amaterizem v nekaj letih v precejšnji meri otresel političnega pokroviteljstva, kar pomeni, da so na veljavi pridobivala strokovna merila, mali bogovi pa so vse manjkrat poskrbeli za smeh zaradi "komedij" na amaterskih odrih.

Za podatke o dejavnosti amaterskih kulturnih društev v prvem povojnem desetletju velja, da jih je treba jemati z rezervo. Zbiranje statističnih podatkov v Sloveniji je bilo bolj urejeno šele v začetku petdesetih let, tako da omenjene številke bolj odražajo podobo prve polovice petdesetih in le v manjši meri tudi druge polovice štiridesetih let. Zato na spiskih ni moč najti ruskih socrealističnih avtorjev. Za ideološko nezaželena dela pa velja, da so jih včasih celo namerno spregledali.

Dodati je treba, da avtor marsikatero ljudske igre ni znan, zato Zavodu za zaščito avtorskih pravic, ki je zbiral podatke o prireditvah zaradi izplačila tantiem, takšni podatki niso bili potrebni. Zavod za zaščito avtorskih pravic se je pogosto jezil, ker društva niso redno

poročala o prireditvah. Toda kljub temu je bil (avgusta 1948) avtor največkrat uprizorjenih iger, Fran Saleški Finžgar, z njegovim delom zelo zadovoljen: "Zavod za avtorsko pravo uraduje odlično. Prej nisem za svoje igre skoraj nič dobil, sedaj pa kar vsak mesec dobivam tancime, časih prav bogate."⁸⁹ Zaupanje pisatelja, ki se je bil pripravljen odpovedati honorarju ali tantiemi, pomeni, da je bil Zavod pri zbiranju podatkov vse natančnejši in da so zato njegovi podatki verodostojni. Napake gor ali dol, enako kot Finžgar je menil tajnik Ljudske prosvete Slovenije Janko Liška, ki je zatrdil, da podatki "dajejo kljub nepopolnosti vendar v bistvu pravo sliko povojnega repertoarja ljudskih odrov". Razvrstitev naj bi bila torej ustrezna, le omenjene številke bi bilo treba povečati. Več kot stokrat je bilo po podatkih Zavoda za zaščito avtorskih pravic uprizorjenih štirinajst del: Finžgar - Razvalina življenja (368 uprizoritev), Lipah - Glavni dobitke (296), Jurčič - Deseti brat (247), Žižek - Miklova Zala (233), Linhart - Matiček se ženi (227), Cankar - Kralj na Betajnovi (170), Golia - Sneguljčica (168), Jurčič - Domen (150), Bor - Raztrganci (132), Linhart - Županova Micka (116), Gogolj - Ženitev (115), Nušić - Navaden človek (114), Kranjec - Pot do zločina (106) in Finžgar - Veriga (105).⁹⁰

Tudi avtorjev z več kot stokrat izvedenimi deli je štirinajst: Finžgar (905), Nušić (904), Jurčič (663), Cankar (375), Linhart (343), Molière (313), Lipah (296), Golia (257), Žižek (233), Bor (142), Gogolj (132), Golar (121), Goldoni (119), Kranjec (106).⁹¹ Vse igre niso bile skozi vsa leta enako pogosto na odskih deskah. Za sezono 1945/46 je v poročilu Deset let Ljudske prosvete zapisano, da so skupine igrale "največ prizore iz partizanskega življenja in sovjetske enodejanke", tem pa "so se kmalu pridružile zapraščene igre iz arhivov predvojnih diletantskih odrov". Velik korak naprej k posodabljanju in kakovostnemu dvigu programov pa sta prinesli predvsem zbirki Knjižnica slovenskega gledališča in Knjižnica ljudskih igr. Posamezna dela iz teh zbirk so se kmalu po natisu hitro povzpela na vrh popularnosti in se nato uvrščala v zlato sredino. Gogoljeva Ženitev in Kranjeva Pot do zločina, izdani leta 1948, sta bili v naslednjem letu na prvem in tretjem mestu po številu uprizoritev. Leta 1951 je bil na prvem mestu Nušićev Navaden človek, leto kasneje pa prav tako leta 1951 tiskan Linhartov Matiček se ženi.⁹²

Poročilo Deset let Ljudske prosvete je v repertoarni politiki kot prelomno omenilo leto 1951. Takrat je bilo

⁸⁹ Finžgarjeva pisma Ferdinandu Koledniku. Zbral in uredil Martin Jevnikar. Družba sv. Mohorja, Celovec 1971, str. 49.

⁹⁰ ARS, ZKOS, f. 17, m. 13, Deset let Ljudske prosvete, Igralske skupine 3-4.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, Igralske skupine 1-2.

⁸⁸ Ibidem, str. 10-11.

zadnje republiško tekmovanje, pri katerem je več kot kakovost veljala množičnost, o bistvenih značilnostih repertoarne politike prvega povojnega desetletja pa je navedeno: "Do 1951. leta je bil repertoar igralskih skupin bolj ali manj vezan na spiske priporočenih del, na sorazmerno nizko število dostopnih, ljudskim odrom v vsakem pogledu ustreznih del. Ponekod pa se je dogajalo, da so posamezni ljudskoprosvetni in drugi funkcionarji iz neznanja in napačne gorečnosti preprečevali celo uprizarjanje dobrih in zadovoljivih del. Bolj kakor ti posamezniki pa je negativno vplivalo na sestavo repertoarja iskanje dohodkov, ko so postala društva v večji meri navezana le nase. Pa tudi slab okus predvojnih kleriklanih, liberalnih in gasilskih odrov je do neke mere še vplival. Nasprotno politične tendence so prišle le redko do izraza, vsaj v izbiri iger. Bolj se kaže stara miselnost v interpretacijah. Da se slabe igre niso še bolj razširile, gre v precejšnji meri hvala režiserskim tečajem, strokovnim sosvetom pri okrajnih odborih Ljudske prosvede ter izposojevalnici ljudskih iger."⁹³

Zusammenfassung

Schreibt man Županova Micka oder die Tochter des Vorsitzenden?

Slowenische Amateur Bühnen von 1945–1955

Das Amateurtheaterwesen war Mitte des 20. Jahrhunderts in Slowenien weit verbreitet, und zahlreiche Schriftsteller haben festgestellt, daß es kaum irgendwo so viele Amateurtheatergruppen und -vorstellungen gab wie gerade in Slowenien. Im ersten Jahrzehnt nach dem II. Weltkrieg waren solche Aktivitäten noch immer sehr stark vertreten, und auch die neue Regierung zeigt reges Interesse an der Entwicklung des Amateurtheaters. Es wurden Listen mit angemessenen und unangemessenen Bühnenstücken erstellt, und manche Werke durften gar nicht gespielt werden – dies und die Beschrän-

kung der Selbstbestimmung der Theatergruppen bei der Auswahl ihres Repertoires bildeten recht bedenkliche Hindernisse bei der Entwicklung des Amateurtheaterwesens in Slowenien. Auf der anderen Seite trugen organisierte Kurse für Regisseure und Schauspieler der Amateurtheater sowie die systematische Edition von mit Regieanweisungen versehenen Theaterstücken zum Aufstieg und zur erfolgreicheren Arbeit zahlreicher Gruppen bei.

In den ersten fünf Jahren nach dem Krieg standen die Amateurtheater unter starkem politischem Druck. Politische Kritik und zeitweilig sogar Spielverbote trafen zumeist Theaterstücke, die vor dem Krieg von katholischen Vereinen gespielt worden waren und also ideologisch auf christlichen Grundsätzen basierten. In einzelnen Fällen wurden von niedrigeren Behörden sogar Stücke verboten, gegen deren Aufführung die zuständigen höheren Organe nichts einzuwenden hatten. Der politische Druck auf die Amateurtheater begann Anfang der fünfziger Jahre nachzulassen. Fachliche Kriterien gewannen bei der Auswahl des Repertoires immer mehr an Gewicht. Die Theatergruppen stützten sich bei der Auswahl der Stücke vorwiegend auf die frisch gedruckten Bühnenstücke zweier Sammlungen, in denen bedeutende Werke der slowenischen und ausländischen Dramenkunst zusammengefaßt waren.

Archivquellen und statistische Daten, die es erlauben, die lebhaften Aktivitäten des Amateurtheaters zahlenmäßig einzuschätzen, sind in größerem Maße aus der zweiten Hälfte des Jahrzehnts erhalten. Auf der Liste der meistgespielten Autoren und Stücke standen in erster Linie slowenische Dramatiker und ihre Werke. Amateurtheatergruppen inszenierten im ersten Jahrzehnt nach dem Krieg am häufigsten die Werke Fran Saleški Finžgars und die Komödien Branislav Nušićs. Die *Trümmer des Lebens* von F.S. Finžgar waren das am häufigsten gespielte Drama jener Zeit, unter den ausländischen Werken war dies die *Hochzeit* von Gogol.

⁹³ *Ibidem*, *Igralske skupine* 2-3.